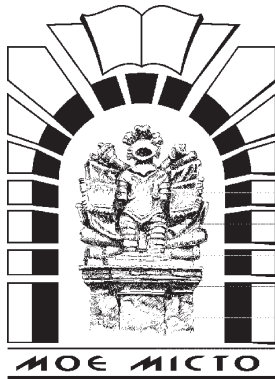

СЕРГІЙ АДАМОВИЧ

*Станиславів
у часи лихоліть Великої війни
(1914–1918 рр.)*

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
«ЛІЛЕЯ-НВ» 2013

УДК 94 (477.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 61
А 28

У книжці досліджено історію соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного життя населення Станиславова в період Першої світової війни. Автор проаналізував усі складнощі міського життя в умовах військових негараздів і панування окупаційних режимів.

Для науковців, студентів вишів, краєзнавців та широкого загалу читачів.

350-річчю надання місту маґдебурзького права присвячується

Рецензенти:

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Єгрешій О. І., кандидат історичних наук, доцент Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку вченою радою Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Видання здійснено за сприяння
народного депутата України п. **Олександра Сича**

У виданні використані поштівки з колекції

Зеновія Жеребецького

та світлини з колекції

Ігоря Дейчаківського

ISBN 978-966-668-269-0 (№ 38) © Сергій Адамович, 2012
978-966-668-149-5 (серія «Моє місто») © Іван Монолатій, 2012
© Видавництво «Лілея-НВ», 2013

КІНЕЦЬ «ПРЕКРАСНОГО» СТАНИСЛАВОВА: МІЖ ЛЕГЕНДАМИ І ПРАВДОЮ

Сьогодні, на початку не відомого нам ХХІ сторіччя, історики стверджують, що Перша світова війна стала логічним завершенням суперечливих процесів «довгого» (в історичному сенсі) ХІХ сторіччя і водночас значною мірою визначила основні вектори розвитку людства впродовж подальших десятиліть. Вона з приголомшливою силою виявила кризу світогляду й тих цінностей, які були визначальні в попереднє сторіччя, розбила позитивістську віру людей у майбутнє, прогрес, мудрість та доцільність тих форм суспільства, що існували до війни. До того ж війна 1914–1918 рр. не стала останньою, котра, як сподівалися її учасники, покінчила б з усіма війнами, а стала передвісником нової, ще більш жахливішої і руйнівної.

Трагедія Європейської війни була тим страшніша, що ніхто не був готовий до таких випробувань. Континент не здогадувався про те, що його очікує. Час, що передував «Великій війні», був періодом небаченого економічного процвітання, стрімкого технічного й наукового прогресу, освоєння нових територій, налагодження системи зв'язку і транспортного сполучення, інтенсивної торгівлі та обміну капіталами, розширення і зміцнення демократичних інституцій, залучення чимраз більшої частини суспільства до політичного життя, зростання добробуту народу, значного поліпшення умов праці та скорочення її тривалості, розвитку різноманітних форм дозвілля тощо. Саме в цей період з'явилися й почали швидко поширюватися речі, такі звичні нам сьогодні – автомобілі, літаки, електротовари, виробі хімічної промисловості, нафтопродукти, телефон, телеграф, радіо. Преса дійсно перетворилася на засіб масової інформації (телеграфом можна було за лічені хвилини передати інформацію з найвіддаленішого кляптика землі). Життя стало значно комфортніше, і не лише для представників родової аристократії й буржуазної еліти, а й для численних середніх верств суспільства. Пізніше сучасники назвуть цей період «прекрасною епохою».

Цей час був чи не найтривалішим періодом без воєн в європейській історії. Як напишуть дослідники, люди були надто зайняті збагаченням, щоб воювати. Після франко-пруської війни 1870–1871 рр. в Західній і Центральній Європі не було жодної війни. Вони відбувалися головню на периферії, в боротьбі провідних держав світу за колонії і сфери впливу в Африці й Азії, хоча всі конфлікти між великими державами вдавалося полагоджувати дипломатичним шляхом.

«Гарячою точкою» планети залишалися Балкани, які тоді підпадали під визначення «Близький Схід» і де відбувалися війни підкорених слов'янських народів за самовизначення проти османського панування, а потім – між собою за територіальне прирощення новоутворених національних держав. Однак війни на Балканах тоді не вважалися європейськими. Бо, як тоді казали, Європа закінчується вже там, де «Остбан» (Східне шосе) виходить з Відня. Хоча залучення до балканських справ двох великих держав – Росії й Австро-Угорщини – робило ситуацію на півострові ще напруженішою. Саме тут, на Балканах, у спекотний червневий день 1914 р., в неділю 28-го, пролунали постріли, які сповістили про завершення цілої епохи в європейській історії.

А що розвиток Станиславова час від часу супроводжувався війнами та збройними зіткненнями, то одними з їх наслідків були захоплення міста і його окупації протиборчими силами. Особливого драматизму воєнна окупація Станиславова набула під час Європейської війни, коли землі Галичини стали полігоном найбільшого збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією. Незважаючи на те, що гармати Великої війни 1914–1918 рр. вже давно відгриміли, а затяті колись учасники конфлікту мирно спочивають на європейських просторах, крапку в дослідженні цілих історичних сюжетів ставити передчасно. А що кожна історична наука учасників війни по-своєму оцінює місце і роль війни і миру в житті їхніх співвітчизників, то зрозумілим є інтерес до творення нових шляхів історичного (ос)мислення подій, які призвели до зникнення колись непереможних імперій, виникнення цілком нових держав, зміни державних кордонів, «перекроювання» Європейського континенту. Все це і більше відбувалося й на локальному рівні, в повсякденному трибі життя містян, у далекому вже тоді од Відня Станиславові, відтязому від метрополії ворожими шанцями, гуманітарною, якби тепер сказали, катастрофою і довгими вервечками втікачів.

Про ці події й довідаються допитливі читачі з нового випуску серії «Мое місто». У ньому дебютує вже знаний історик і краєзнавець, доктор історичних наук Сергій Адамович, який, провівши чимало часу в архівах, пропонує власний погляд на події міської історії майже столітньої давнини. Значущість цієї студії – у джерельному підтвердженні описуваних подій, критичному осмисленні усталених міркувань з історії міста цього періоду, оригінальності висновків.

А поступове укладання таким чином історичної мозаїки нашого міста початку ХХ сторіччя передбачає і як наслідок написання ґрунтовної історії Станиславова «після Великої війни» – в добу революційного неспокою і творення держави західних українців у 1918–1919 рр.

Іван Монолатій

Розділ 1

ПОЛІТИКА АВСТРО-УТОРСЬКОЇ ВЛАДИ В МІСТІ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ І ПЕРША РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ СТАНИСЛАВОВА

Перша світова війна принесла страждання та руйнування для м. Станиславова, яке опинилося у вирі світових геополітичних змін. Сестри василіанки зі Станиславівського монастиря згадували, що з початком війни «вмить змінився зовнішній вигляд і нашого міста – Станиславова. Люди ходили смертельно пригноблені, то знов із гарячковим поспіхом збирали своє мізерне майно та спішили... ніхто не знав, куди... Спершу майже всі потішали себе гадкою, що війна не протриває довго та що, правдоподібно, галицькі землі не будуть тереном боїв. Однак найближчі дні виявили всю безпідставність таких міркувань»¹.

Спочатку місто зіштовхнулося зі звинуваченнями мешканців міста австрійською владою у зраді і шпигунстві на користь Російської імперії. Циркуляр Галицького намісництва від 8 серпня 1914 р., виданий для всіх старост і дирекцій поліції у Львові і Кракові, проголошував: «Сучасні напружені відносини між нашою імперією і Росією вимагають енергійної

*О. Кульчицька «Чорна хмара...
серпень, 1914 р.»*

¹ Сабол С. ЧСВВ. Укрита фіялка – сестра Василя Глібовицька. ЧСВВ. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1992. – С. 118.

штаб 1-го, 3-го і 58-го піхотних полків, штаб 8-ї кавалерійської дивізії, управління 13-ї кавалерійської бригади, штаб, управління 1-ї дивізії, 1-ї, 2-ї і 4-ї батарей 33-го польового гарматного полку, 20-й піхотний полк крайової оборони⁵.

19 липня 1914 р. в Станиславові розпочалися мобілізаційні заходи. Місто разом зі Львовом готувалося як передовий евакуаційний пункт⁶. Відзначмо, що члени польських стрілецьких товариств м. Станиславова поповнили лави Польського легіону, який воював на боці Австро-Угорщини. У 1914 р. в станиславівських стрілецьких дружинах перебувало 197 вояків. Командиром дружин був К. Страшевич. У стрілецьких підрозділах були задіяні К. Надаховський, Мошоро, С. Літинський, Н. Новіцький, Вендриховський, Карчевський, К. Лістовський, Й. Кауфер, Гуревич, С. Курч, В'єчек, Дембровський, Новосельський, Микуляк, Ф. Бергман, Й. Корді, С. Мосняк, Насадник, Краній. Ця група стрільців започаткувала Польський легіон на теренах Станиславова. У 1914 р., окрім таких стрілецьких діячів, як С. Сосабовський, К. Коханський, Біскупський, С. Літинський і Любчинський, до Польського легіону вступили також Б. Кікевич і Котлярчик, а інженер

Українські січові стрільці

⁵ ДАІФО, Ф.Р-909, оп.1, спр.1186, арк. 4.

⁶ Там само.

*Олексій Колодій – український
січовий стрілець, уродженець
м. Станіславава. Світлина 1917 р.*

Дунка де Сайо із залізничних майстерень приєднався до уланів Беліни. До легіону вступив і народжений у Станіславові майбутній генерал Б. Монд⁷.

Одночасно багато з тодішніх перших пластунів Станіславівської української гімназії були гарними вояками-старшинами українського січового стрілецтва, Української галицької армії, Корпусу січових стрільців та в інших військових формаціях. Багато з них відзначилося великою відвагою, наприклад, сотник В. Стефанишин, чотар В. Яценович, хорунжий УСС М. Дуда⁸.

Відступ австро-угорських військ призвів до утворення у Відні 1914 р. Комітету допомоги раненим та хворим українським воякам у м. Станіславові. Комітет очолювали О. Левицька, О. Ціпановська і о. В. Лициняк, а його активними членами були О. Басарабова, О. Залізняк, Ольга Кульчицька, Олена Кульчицька, Т. Дмитеркова, О. Федаківна та інші. Його члени опікувалися пораненими вояками у віденських шпиталях⁹.

З початком війни було дезорганізовано роботу освітніх закладів міста. Так, ще в серпні 1914 р. приміщення Станіславівської вищої реальної школи віддали під австрійський шпиталь. Потім його евакуювали, а вчителі отримали останню зарплату за вересень¹⁰.

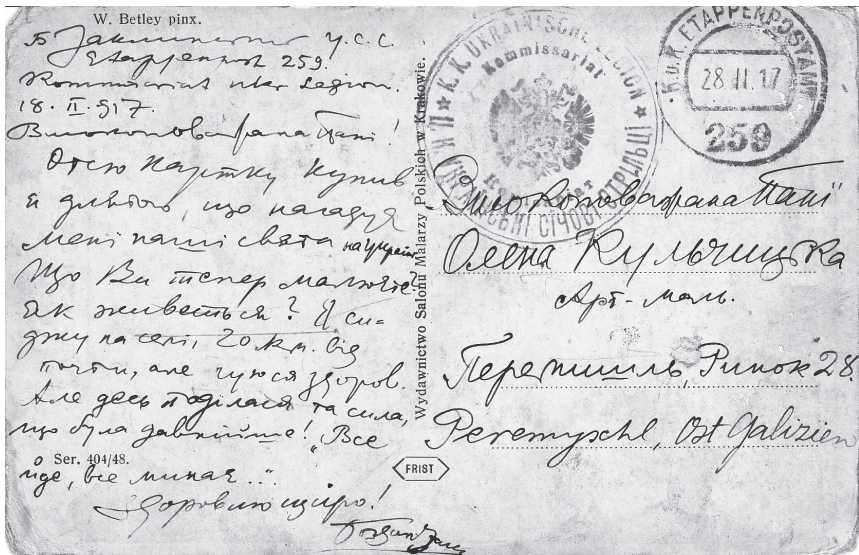
Війна призупинила роботу міщанських товариств у місті. Так, перестали функціонувати допомогове Товариство Св. Николая,

⁷ Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / К. Баранський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009 – С. 36.

⁸ Пласт у Станіславові та Івано-Франківську / Упоряд. А. Чемеринський, В. Іваночко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – С. 30.

⁹ Навроцька-Лунева І. Харитативна акція жіноцтва у Станіславові під час Першої світової війни / І. Навроцька-Лунева // Альманах Станіславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславава і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 473.

¹⁰ Бондарев І. Війна та школа / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 24 травня. – С. 20.

Поштівка етапної польової пошти №259, надіслана Б. Заклинським (уродженцем м. Станиславова) до О. Кульчицької культурницько-допомогове товариство «Руська хата» і Товариство українських ремісників, купців і промисловців «Зоря»¹¹.

Натомість у Товаристві мисливців у Станиславові під час війни залишилося лише четверо членів: пан Калоус (директор в'язниці), пан

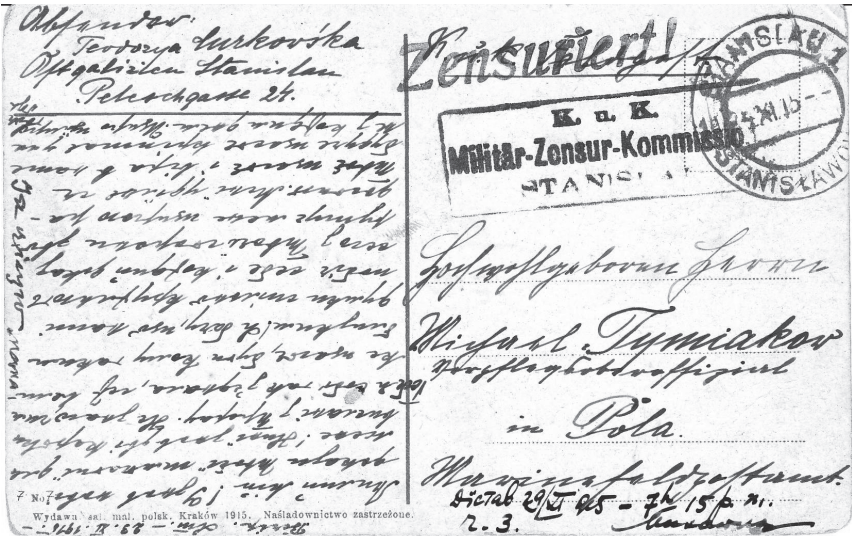
Могили українських січових стрільців, м. Станиславів. 1930-ті рр. XX ст.

¹¹ Слюсарчук С. Міщанські товариства у Станиславові / С. Слюсарчук // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 473.

Роттер (шкільний радник) та пани Домічек і Горецький. Але вони використовували весь свій вплив на магістрат та Червоний Хрест і таки домоглися заборони полювання для військовиків в околицях Станиславова¹².

У серпні – вересні 1914 р. російські війська в результаті галицької битви просунулись на 280–300 км, захопили Східну Галичину і частину австрійської Польщі¹³. Для російських державних діячів Галичина становила інтерес у декількох відношеннях: як театр можливого військового конфлікту з Австро-Угорщиною і територія, яка може ввійти до складу Російської імперії при мирному врегулюванні як опора польського національного руху, здатного дестабілізувати ситуацію в Царстві Польським¹⁴.

У кінці серпня 1914 р. підступи до м. Станиславова захищали 22-й, 24-й і 41-й піхотні австрійські полки, 36-й полк крайової оборони, 12

Поштівка, надіслана зі Станиславова 24.11.1915 р. до м. Поли, де розміщувалась головна база флоту Австро-Угорщини

¹² Проців О. Як гартувалися мисливці / О. Проців // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2012. – 2 серпня. – С. 19.

¹³ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // О. Мазур, І. Патер. – Львів. Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 308.

¹⁴ Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – №3. – С. 40.

гармат і два ескадрони¹⁵. Окупація міста російськими військами відбувалася тричі: 1) 03.09.1914 – 20.02.1915; 2) 04.03.1915 – 08.06.1915; 3) 11.08.1916 – 24.07.1917. Військові дії 1914 р. спричинилися до пожежі станіславівської синагоги¹⁶. У районі Станіславава в царській армії проти австрійців воювали відомі згодом російські військовики і державні діячі О. Антонов, М. Бонч-Бруєвич, О. Брусилів, М. Криленко, П. Лебедев, І. Носов, Ф. Огородников та інші¹⁷.

Формування російської адміністрації у Східній Галичині було започатковано створенням 29 серпня 1914 р. Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, яке очолив Г. О. Бобринський. В адміністративному аспекті до червня 1915 р. воно поділялося на Львівську, Тернопільську, Чернівецьку та Перемишльську губернії. Діяльність окупаційної адміністрації, більшість представників якої були російські чиновники та місцеві москвофіли, було підпорядковано розв'язанню двох завдань – сприянню військовій перемозі країн

Військові перешкоди проти ворожих військ під м. Станіславом

¹⁵ ДАІФО, Ф.Р-909, оп.1, спр.1186, арк. 7.

¹⁶ Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / К. Баранський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009 – С. 36.

¹⁷ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – С. 73.

Антанти і створенню сприятливих умов для швидкої інкорпорації регіону до складу Російської імперії¹⁸. М. Грушевський порівнював цей період в історії Галичини і Буковини з «Руїною» другої половини XVII ст.¹⁹.

Як згадували сестри василіанки зі Станиславівського монастиря, «нова, московська військова влада спершу...була дуже прикра й у першій мірі звернула свою увагу на наших священників. Почалися часті ревізії, шукання за “австріяками”, печатання класів та шкільних кабінетів – а далі арештування визначніших духовних достойників та засилання в глибину Росії»²⁰.

Одразу після приходу до міста росіян на вулицях було розвішано «Постанови коменданта м. Станиславів» від 5 вересня 1914 р. Цим

Кав'ярня «Едісон» у пасажі Гартенберґів, 1905 р.

¹⁸ Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005. – С. 10.

¹⁹ Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – С. 8.

²⁰ Сабол С. ЧСВВ. Укрита фіялка – сестра Василя Глібовицька. ЧСВВ. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1992. – С. 120.

документом комендант міста підосавул 2-го Запорозького полку п. Чекалов визначав умови життя мешканців міста в умовах російської окупації. Зокрема, в згаданих постановою заборонялися будь-які грабунки чи мародерства, а винні за ці правопорушення підпадали під дію військово-польового суду, і їх могли покарати на смерть. Усі мешканці міста зобов'язувалися виконувати свої попередні обов'язки та ставитися з «повною пошаною і честю» до влади російського війська. Всі міські функціонери мали займатися своїми справами. Працівники пошти мали ввести в дію мережу телефонів у місті, а магістрат уже 6 вересня повинен був відновити роботу міської поліції²¹.

У пунктах постанови визначався і розклад роботи всіх закладів торгівлі та сфери послуг. Так, продуктові крамниці повинні були відчинятися від 6-ї чи 8-ї години ранку, а зачинятися – о 20-й годині. Ресторани і кав'ярні могли бути відчинені до 22-ї години. Окремі дозволи отримали кав'ярні «Під Золотим орлом» п. Рубіна і «Едісон» п. Фербера, що могли працювати до 2 год. ночі, а також ресторани М. Гавбенштока, А. Стигара, І. Шміда, п. Кніжатка, Ф. Малашинського, К. Швайсера і кав'ярні «Уніон» В. Кровіцького та «Австрія» п. Беля, що могли приймати відвідувачів до 4 години ночі. Всі працівники торгівлі зобов'язані були приймати російські гроші за курсом один рубль – три срібні австрійські корони. Суворо заборонялося продавати і частувати солдатів спиртним. На випадок будь-яких непорозумінь між військами і мешканцями треба було звертатися лише до коменданта в канцелярію при магістраті, а не турбувати керівництво російської армії²².

Відзначмо, що заборони на продаж спиртного нижнім чинам російської армії знехтували єврейські підприємці, і вже 5 жовтня 1914 р. російська влада змушена була розвішати в місті оголошення про заборону євреям, які споюють російські війська, продавати спиртні напої солдатам²³.

Сьомого вересня 1914 р. в місті було розповсюджено постанову Тернопільського губернатора про обов'язкову здачу зброї протягом доби, в іншому випадку як покарання передбачалося три місяці арешту чи 3 тис. рублів штрафу. Пізніше за добровільне повернення австрійської і російської амуніції було передбачено платню, а збір і доставку зброї покладали на в'їтів²⁴. Так, за здачу російського карабіна виплачували винагороду в сумі 6 російських рублів,

²¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 1.

²² Там само.

²³ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 9.

²⁴ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 1 а, 18.

ОБЯЗАТЕЛЬНО ПОСТАНОВЛЕНИЕ КОМЕНДАНТА РУССКИХ ВОЙСКЪ ПО ГОРОДУ СТАНИСЛАВУ.

Предлагается всемъ жителямъ города, подъ страхомъ
ответственности по Русскимъ законамъ военного времени,
принять къ исполнению слѣдующее:

1. Въ городѣ и въ предместьяхъ должно соблюдаться полный порядокъ, никакіе драгомы и мародерство не допустимы и виновные будутъ подвергнуты наказанію по военному времени, до смерти или кавіи включительно. Жители сами должны помогать полиціи поддерживать порядокъ.
2. Все жители обязаны относиться съ полнымъ уваженіемъ и почтениемъ къ чинамъ Русскихъ войскъ.
3. Всемъ жителямъ предлагается теперь же приступить къ своимъ привычнымъ работамъ и не оставаться праздными.
4. Все магазины и лавки обязательно должны быть открыты втеченіи цѣлаго дня. Лавки первой необходимости, какъ-то: мясная, лавки мелочныхъ товаровъ, мясныя должны быть открыты съ 6 часовъ утра; все остальное — съ 8 часовъ утра. Магазины, лавки, ливные и шинки прекращаютъ торговлю въ 8 часовъ вечера. Разрѣшается торговля до 10 часовъ ночи. Разрѣшается торговля и ввечеру. Разрѣшается торговля до 2 часовъ ночи: на веревкахъ „Золотой Орды“ Рубина и „Замковъ Фербера“. Разрѣшается торговля до 4 часовъ ночи: ресторанами — Гаванштокъ, Штатгара, Шмита, Малахисавскаго, Шайссора и Книпатца и лавками: „Унионъ“ Кроовичскаго и „Австрия“ Вила.
5. Строго запрещается воздъ страхомъ обязанности по законамъ военного времени продавать и дарить военными чинамъ секретныя записки.
6. Всемъ торговцамъ предлагается добросовѣстно принимать къ услугѣ покузаемого русскія деньги ассигнаціями и полной вѣнкою по таксометру — одна рубль Россійской Имперіи равняется **тремя серебряными кронами Австріи**. За отказъ принимать русскія деньги виновные будутъ подвергнуты ответственности по Русскимъ законамъ.
7. Всемъ городскимъ служащимъ съ сего же дня обязательно приступать къ своимъ привычнымъ обязанностямъ. Почт-директору предлагается составить дѣльное табло для города.
8. Магистрату въ утро 6-го сентября (по новому стилю) восстановить полный штатъ полицейскихъ чиновъ.
9. Въ случаѣ какихъ либо недоразумѣній между войсками и жителями обращаться только къ коменданту въ канцелярію при магистратѣ и не боиковать начальствующихъ лицъ Русскихъ войскъ.

Станиславовъ, дня 5. сентября 1914.

В. Комендантъ города 2-го Запорожского полка

Подъесаулъ **ЧЕКАЛОВЪ.**

Начелникъ мѣстской полиціи:

Сукотский.

Obowiązujące roz Komendanta rosyjs dla miasta Sta

Nakazuje się wszystkim mieszkańcom
zagroženiem odpowiedzialności wo
wa wojennego wypełnienie nast

1. W mieście i na przedmieściach ma zaprowadzić pełny porządek, a winni będą odpowiadać **przed wojennym prawem** przed władzą policyjną w urzeczywianiu publicznego porządku.
2. Wszystkie mieszkańcy są obowiązani odnosić się do władz rosyjskich z pełnym szacunkiem i szacunkiem do ich obowiązków.
3. Wszystkim mieszkańcom nakazuje się, by przystąpili do swoich zwykłych zajęć i nie pozostawali bezczynnymi.
4. Wszystkie sklepy i kawiarnie są obowiązane być otwarte przez cały dzień. Sklepy pierwszej potrzeby, jak np. sklep mięsny, sklep drobnych towarów, sklepów powinny być otwarte od 6 godzin rano; wszystkie pozostałe — od 8 godzin rano. Sklepy, kawiarnie, karczmy i szynki przerywają handel o 8 godzin wieczorem. Pozwala się na handel do 10 godzin w nocy. Pozwala się na handel w wieczornych godzinach: „Złoty Orzeł“ Rubina i „Zamek Ferbera“. Pozwala się na handel do 4 godzin w nocy: restauracjami — Gwanstok, Sztatgara, Smita, Malachiszewskiego, Szajssora i Kniptca i sklepami: „Unia“ Krowickiego i „Austria“ Wila.
5. Surowo zabrania się pod groźbą odpowiedzialności wojennej sprzedawać i darować wojskowym oficerom tajemnicze listy.
6. Wszystkim handlowcom proponuje się szczerze przyjmować do użytku rosyjskie pieniądze i pełną wienką. Jedna rubel Rosyjskiej Imperii równa się **trzem srebrnym koronom** Austrii. Za odmowę przyjmowania rosyjskich pieniędzy winni karani wedle obowiązujących praw wojennych.
7. Wszystkim miejskim funkcjonaryjom z tego dnia **Nakazuje się przywrócić poczty wojenne** w mieście.
8. Magistrat z dniem 6. września n. s. rano ma przywrócić pełny stan policji.
9. W wypadku jakichkolwiek nieporozumień między wojskami a mieszkańcami miasta należy się zgłaszać do komendanta w kancelaryi przy Magistracie i nie nagabywać wyższych władz wojskowych.

Ci którzy staną si
nania powyższego obow
wienia będą pociągnię
kary wojennych ustaw

Stanisławów, dnia 5. września 1914.

W. Kozłowski

Naczelnik mѣstskiej policіi:

Сукотский.

Наъ вѣнкоюмъ д.

Постанова коменданта російських військ по м. Станиславу щодо умов
життєдіяльності міста під час окупації від 5 вересня 1914 р.
(згідно з даними ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 1.)

Отъ военного Губернатора

г. Станиславова и окрестной территории, занятой Россійскими Его Императорскаго Величества войсками, объявляется:

1. Религиозная и гражданская свобода жизни, честь и имущество мирных жителей будут обеспечены и охранены, если местное население не будет проявлять враждебных отношений или действий против Русских войск.
2. Судъ по делам гражданскимъ и по тѣмъ изъ уголовныхъ кои не затрагиваютъ интересовъ войскъ и не имѣютъ политическаго характера, будутъ отправлены на прежнихъ основаніяхъ по мѣстнымъ законамъ.
3. Существованіе въ край всякаго рода мѣстныхъ учрежденій: административныхъ, хозяйственныхъ, земскихъ, городскихъ и общественныхъ могутъ продолжатъ дѣйствовать подъ наблюденіемъ представителей Русской власти.
4. Торговля, промышленность, земледѣіе и всякія мирныя занятія безвредныя для интересовъ Русской арміи, не будутъ подвергаться стѣсненіямъ.
5. Въ интересахъ общественного спокойствія и безопасности безусловно воспрещается продажа всякаго рода спиртныхъ напитковъ.

6. При вѣдѣхъ вѣдомствъ и расчетахъ обязательствъ пріемъ Русскихъ денегъ какъ звонкой монеты, т. и бумажныхъ денежныхъ знаковъ. (Стоимость кроны установлена въ 30 коп.

7. На общественности: мѣстныхъ гражданскихъ властей возлагается охрана путевыхъ и жилищныхъ железнодорожныхъ, пассажирскихъ со всякаго рода техническими на нихъ сооружениями, мостами, виадуктами, туннелями, телеграфными, телефонными и пр.

При порѣзѣ этихъ сооружений и необорудованія вѣдомыхъ въ поврежденія таковыхъ подлежатъ отвѣственности главныя мѣстные городскія и сельскія власти.

8. Лица, которые будутъ замѣчены во враждебныхъ дѣйствіяхъ противъ войскъ: въ поджогахъ, грабежахъ или посягательствахъ на порѣзѣ жилищныхъ дорогъ, мостовъ, железнодорожныхъ сооружений, телеграфныхъ и телефонныхъ линий, въ посягательствахъ, укравши и себя членовъ австрійской арміи, оказанія имъ всякаго рода содѣйствія въ предпріятіяхъ противъ Россійскихъ войскъ, будутъ судимы по законамъ военного времени и подвергнуты смертной казни.

9. Лица, не принадлежащія Русской арміи, обязаны на теченіе двухъ сутокъ сдать Команданту г. Станиславова магистрату, находящему въ нихъ холодное и огнестрѣльное оружіе. Выпущенныя въ неволю сего будутъ подвергнуты карамъ по законамъ военного времени.

Г. Станиславовъ, 11. сентября 1914.

И. д. Военнаго Губернатора

Капитанъ

ЕРШОВЪ.

Оголошення військового губернатора для м. Станиславова та околиць із запевненнями у збереженні релігійних і громадянських свобод за умов лояльності громадян до російської окупаційної влади від 11 вересня 1914 р. (згідно з даними ДАІФО, ф. 636, оп. 1, стр. 4, арк. 8.)

Wojenny G

miasta Stanislaw
glego terytoryum
syjskiemi Jego I
Mości wojskar
nastę

1. Religijna i obywatelska wolność, życie, cześć i mienie miejscowej ludności są gwarantowane i chronione, jeżeli miejscowa ludność się nie będzie wykazywała wrogości ani działań szkodliwych dla wojsk Rosyjskich.
2. Sądy cywilne i karne, jeżeli nie dotyczą interesów wojskowych, będą rozstrzygane na dotychczasowych zasadach według miejscowych ustaw.
3. Istniejące w kraju wszelkiego rodzaju miejscowe instytucje: administracyjne, gospodarskie, ziemskie, miejskie i społeczne mogą dalej prowadzić swoją działalność pod nadzorem przedstawicieli władzy Rosyjskiej.
4. Handel, przemysł, rolnictwo i wszelkie inne zajęcia przydatne dla interesów Rosyjskiej armii, nie będą podlegały ograniczeniom.
5. W interesie społecznego spokoju i bezpieczeństwa publicznych zakładów.

6. Przy wzięciu wliczeń i rachunków obowiązkowych przyjmowanie Rosyjskich pieniędzy jako zwykłej monety, t. i biletów papierowych. (Wartość korony ustalona na 30 kop.

7. Na odpowiedzialność: miejscowych władz publicznych i samorządnych nałożona jest ochrona dróg i obiektów kolejowych, pasażerskich i wszelkich technicznych na nich budowli, mostów, wiaduktów, tuneli, telegrafów, telefonów i t. p.

8. Osoby, które zostaną zauważone w działaniach wrogości: w podpaleniach, rabunkach lub w atakach na linie i urządzenia kolejowe, mosty, budowle kolejowe, telegraficzne i telefoniczne, w atakach na członków armii austriackiej, udzielanie im wszelkiej pomocy, będą sądzone według ustaw państwa polowego i podlegają karze śmierci.

9. Osoby, nie należące do armii Rosyjskiej, obowiązane są w ciągu dwóch dni złożyć Komendantowi g. Stanisławowa (Magistracji) znajdującemu się u nich broń: zimną i palną karze według wojennych ustaw Rosyjskich.

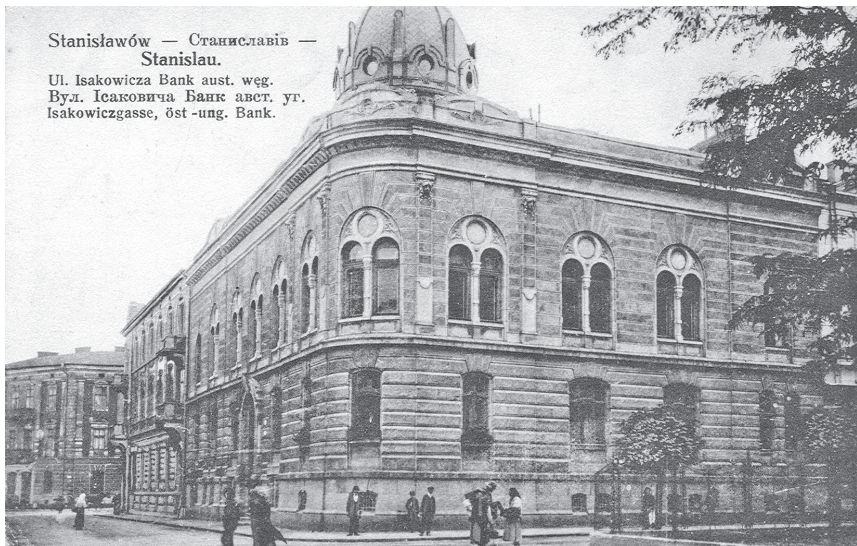
Stanisławów, dnia 11. (24.) września 1914.

P. u. wojenny

австрійський карабін коштував дешевше – 4 рублі, за кожен пуд ваги зданої гармати давали рубль, за військовий мундир – рубль і т. д.²⁵. Крім того, 8 жовтня 1914 р. російська влада оголосила, що добровільна здача в полон дезертирів австрійської армії супроводжуватиметься їх помилуванням²⁶.

Для заспокоєння місцевого населення 11 вересня 1914 р. в місті було оголошено, що «релігійні і громадські свободи, життя, честь і маєток спокійних мешканців будуть забезпечені і захищені, якщо місцеве населення не буде вороже відноситися або діяти на шкоду російським військам». Суспільство запевняли, що суди діятимуть на «давніх основах», адміністративні установи функціонуватимуть без змін, але під наглядом представників російської влади. Окупаційна влада обіцяла, що торгівля і промисли не будуть утискати, проте було заборонено продаж спиртних напоїв, а вартість австрійської корони прирівнювалася до 30-ти російських копійок²⁷.

Пізніше, 23 жовтня 1914 р., росіяни гарантували збереження грошових заощаджень у банках для лояльних до окупаційної влади громадян²⁸.

Австро-угорський банк. Вул. Яховича. 1915 р.

²⁵ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 22.

²⁶ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 10.

²⁷ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 8.

²⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 17.

Першого жовтня 1914 р., незважаючи на мобілізацію, розпочався новий навчальний рік у Станиславівській вищій реальній школі. За парти школи сіли 132 учні. Але вже через вісім днів Г. О. Бобринський своїм розпорядженням закрити всі школи в окупованій частині Галичини. Після цього у приміщенні навчального закладу розмістили військовий шпиталь і було знищено частину матеріально-технічної бази школи²⁹.

У вересні 1914 р. розпочалося навчання і в Українській державній гімназії, але вже в грудні цього року школу закрили, а її директора М. Сабата і професора І. Дем'янчука арештували і вивезли як військових заручників до м. Львова³⁰.

Одночасно російська влада поклала відповідальність за охорону комунікацій, доріг і т. д. на органи місцевого самоврядування, вимагала здати всю зброю протягом 48-ми годин і попереджала, що особи, які діятимуть проти російської армії, будуть покарані за законами військового часу³¹.

Імовірно, незначна віддаленість міста від фронту стимулювала активну діяльність в окрузі австрійських розвідувальних та диверсійних загонів. У зв'язку з цим 14 жовтня 1914 р. росіяни попередили про відповідальність відповідно до законів військового часу за допомогу збройним загонам і диверсантам. Цю відповідальність поклали не тільки на диверсантів, а й на вїттів і все населення гмін. Окреме оголошення окупаційна влада розповсюдила 17 жовтня 1914 р., і воно стосувалося попередження про покарання за стрілянину з вікон та будинків. З винними у стрілянині влада обіцяла розправлятися як з розбійниками, будівлі, з яких вели вогонь, мали конфіскувати, росіяни обіцяли накладати грошові стягнення на населення і брати з його числа заручників³². Про диверсійну роботу австрійців свідчило й оголошення про терміновий ремонт зруйнованих мостів силами станиславівських залізничників³³.

²⁹ Бондарев І. Війна та школа / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 24 травня. – С. 20.

³⁰ Каменецький Ю., Левицький О., Мацьків Т. Історія Української державної гімназії в Станиславові / Ю. Каменецький, О. Левицький, Т. Мацьків // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 264.

³¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 8.

³² ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 12, 14, 15.

³³ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 26.

ОБЪЯВЛЕНИЕ.

По получившим мною сведениям из некоторых городских и сельских поселений Тернопольской губернии имели место случаи стрельбы из орудий и усадеб из проходивших разбойных частей, разблуды и патрули. Ввиду этого и по согласию с военными властями, объявляю городскому и сельскому населению губернии следующее:

1) Ся людьми уличенными из стрельбы из усадеб, жилых и не жилых построек из проходивших военных частей и из отдельно сдвинувших чинов военного и гражданского ведомства и полиции — будут расправляться как с разбойниками, самым беспощадным образом.

2) Усадеб и постройки, из которых производилась стрельба со усадеб, находящихся в их имуществе, будут немедленно **конфисковываться**, а владельцы построек подвергаться **уничтожению**.

3) За всякий установленный случай стрельбы из усадеб, жилых и не жилых построек на **все население городских и сельских поселений**, в которых имела место стрельба — будет налагаться **денежное взыскание** и кроме того из среды населения будут задерживаться **заложники**.

4) Во избежание необходимости прибегать к перечисленным в п. 3. мерам, призвано население зорко следить за появлением, в среде его злоумышленников и вообще лиц подозрительных и немедленно доводить до сведения **Российских властей** о появлении таких лиц, в случае о лицах укрывавших их и оказывавших им какое либо содействие.

Станиславов, октября 17. дня 1914 года.

Тернопольский Губернатор
Действительный Статский Советник ЧАРТОРИСКИЙ

OBWIESZCZENIE.

Według otrzymanych przezemnie wiadomości zaszły w niektórych miastach i wsiach Ternopolskiej Gubernii wypadki strzelania z okien i pomieszczeń na przechodzące oddziały wojska, podjazdy i patrole. Wobec tego po porozumieniu się z wojskowemi władzami obwieszam ludności miast i wsi w Gubernii, co następuje:

1. Z ludźmi, którym udowodniono strzelanie z osi z budynków zamieszkałych lub niezamieszkałych na przechodzące oddziały wojska i na pojedynczo idących wojskowych i cywilnych urzędników i policyantów, postępować będzie bezwzględnie jak z rozbojnikami.

2. Osady i zabudowania, z których strzelano, be натачмиаст wraz z całym majątkiem **конфисковане**, маловартостіове натачмиаст буда **зніщено**.

3. За каждый удowodniony wypadek strzelania z osi z zabudowań zamieszkałych lub niezamieszkałych, będą nalożona **pieniężna kara na całą ludność miast i wsi**, w których zaszły wypadek strzelania, a opre tego z posród teje ludności буда вівчені **закладники**.

4. W celu uniknięcia zastosowania tych konieczny pod p. 3. wyluczonych środków wzywam ludność, aby бач sledzila za zjawiającymi się wśród nich ludźmi o złych niarach i wogóle osobami podejrzanimi i aby натачмиаст wiadomiała **Rossyjskie władze** o zjawieniu się tak osób, а также о osobach, które ich ukrywają lub okazują jakakolwiek pomoc.

Stanisławów, dnia 17. października 1914 r.

Tarnopolski Gubernator
Rzeczywisty Radca Stanu CZARTORYSKI

Оголошення Тернопільського губернатора про сувору боротьбу з австрійськими шпигунами і диверсантами та відповідальність місцевого населення за допомогу їм від 17 жовтня 1914 р. (за даними ДАФО, ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 12, 14, 15)

Восьмого листопада 1914 р. в місті було розповсюджено постанову Тернопільського губернатора про дотримання санітарних норм на території Тернопільської губернії. Розпорядження губернатора передбачали:

- утримання в чистоті вулиць, площ і установ, приватних садиб;
- дотримання санітарних норм біля криниць, спеціальних вимог до забою худоби, чистоти в лазнях і ваннах;
- заборону лиття льону і конопель у річках, спуску у воду фекальних відходів, жирів, гарячої води і т. д.

Порушників санітарних вимог могли ув'язнити до трьох місяців чи дати штраф до трьох тисяч рублів³⁴.

Для запобігання поширенню епідемій керівництво окупаційної влади в місті закликала мешканців протягом восьми днів очистити всі нечистоти і доносити про епідемічні захворювання і хворих.

³⁴ ДАФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

Подумали навіть про собак: всі вони мали мати намордники і діядеми із зазначенням реєстрації в магістраті, інакше їх забирала б спеціальна служба³⁵. Імовірно запобіжні заходи були обґрунтовані, бо у фондах Центрального державного військового історичного архіву в м. Москві міститься інформація, що в серпні 1914 р. в районі Галич – Дубівці – Єзупіль – Ямниця – Станіславів – Богородчани лютувала холера³⁶.

15 грудня 1914 р. мешканцям міста постановами генерал-губернатора було заборонено купувати товари в рядового складу російської армії, а 16 грудня 1914 р. – контактувати з військовополоненими і поширювати неправдиві панічні чутки про дії військ³⁷.

Однак військові умови не сприяли не тільки економічному благополуччю, але й продовольчій безпеці міста. Так, уже в кінці 1914 р. російська влада поширила оголошення про необхідність обліку в триденний термін продуктів і палива, що були у продавців і населення. Те, що приховували, реквізували безплатно і передавали в міське управління для роздачі найбільшій частині мешканцям міста³⁸.

Обов'язковою постановою генерал-губернатор Галичини від 26 січня 1915 р. забороняв вивезення за межі Галичини і Буковини, крім

Площа Міцкевича. 1914 р.

³⁵ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 24–25.

³⁶ ДАІФО, Ф. Р-909, оп.1, спр.1186, арк. 5.

³⁷ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 5–6.

³⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 28.

Росії, грошей, цінних паперів, срібла, золота і платини на суму понад 500 рублів на особу, забороняв платежі, видачі, відправлення чи перекази будь-яких грошових сум австрійським, угорським, німецьким і турецьким підданим. Заборонені платежі могли за бажанням платника вносити в особливий фонд, утворений у Львівській польовій скарбниці³⁹.

Одночасно окупаційна влада намагалася нав'язати жителям Станиславова традиції відзначення російських свят. Так, 21 жовтня в місті відбулося святкування річниці коронації царя Миколи II, 14 листопада 1914 р. – відзначення дня народження матері імператора Марії Федорівни, 16 грудня 1914 р. – святкування на честь іменин імператора Миколи II, 19 квітня 1915 р. – святкування іменин імператриці Олександри Федорівни, а 6 травня 1915 р. – відзначення дня народження імператора Миколи II. Ці події супроводжувалися святковими військовими парадом, богослужіннями, що відправляли православні священники в греко-католицькій кафедральній церкві, примусовими вивішуваннями російських національних прапорів над будинками міщан. А також у кожному вікні будинку вечором мало горіти дві свічки як святкова ілюмінація⁴⁰.

Імперським намірам слугувала і вимога про обов'язковий дубляж російською мовою всіх ділових паперів установ, хоча мотивували це нововведення необхідністю «запобігати появі складнощів і непорозумінь під час ділового листування»⁴¹.

У січні 1915 р. австрійці розпочали наступ (друга галицька битва) під керівництвом генерала К. фон Пфлянцер-Балтіна⁴², а 5–6 лютого 1915 р. розпочалася атака на м. Станиславів⁴³.

Від 7-го по 19 лютого 1915 р. місто контролювали австрійські військовики. Одразу бургомістр К. Фідлер поширює відозву про необхідність дотримання правопорядку і покарання за протиправні дії. Міська влада забороняє продаж спиртних напоїв, безцільне блукання містом під час переміщення військ, розповсюдження непідтверджених і провокаційних новин, перевищення максимальних цін на товари, посягання на власність, опір органам правопорядку. 16

³⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 1.

⁴⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк.16, 19, 21; ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 110, 151.

⁴¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 4, арк. 27.

⁴² Шпільчак В., Соколовський З., Головатий М. Станиславів – Івано-Франківськ: місто давнє і сучасне / В. Шпільчак, З. Соколовський, М. Головатий. – Львів: Світ, 2011. – С. 180.

⁴³ ДАІФО, Ф. Р-909, оп.1, спр.1186, арк. 13.

лютого 1915 р. в окремому оголошенні бургомістр закликав мешканців зберігати спокій, не сіяти паніку, визначив порядок видачі перепусток⁴⁴.

12 лютого 1915 р. в Станиславові було розповсюджено відозву інтенданта 54-ї австрійської піхотної дивізії про здачу зброї та інших військових предметів у магістрат⁴⁵. У боротьбі з москвофілами 14 лютого австрійські військовослужбовці за симпатії до російської армії в місті повісили селянина Петра Шекерика із с. Красноліова⁴⁶.

Однак від 8-го до 19 лютого 1915 р., за даними Б. Гаврилів і П. Арсенича, тривали важкі бої за Станиславів, т.зв. «перша станіславська битва». За цих 12 днів було обстріляно та зруйновано ратушу, яку росіяни обрали під спостережний пункт⁴⁷. Зі звітів російської поліції від 29 березня 1915 р. ми дізнаємося, що бої відбувалися на вулицях Млинарській, Угодній, П'ястовій, Станіславській і Зеленій, а пошкоджено було не більше 15-ти будинків на околиці міста в районі Княгинина-Гірки і Княгинина-колонії⁴⁸.

Уже 7 лютого росіяни перейшли в наступ і до 17.00 вели важкий бій на околицях міста. Розпочалися пожежі, австрійці засіли в будинках і стріляли звідти. Згідно з даними росіян за результатами бою вони взяли в полон 610 австрійців і захопили два ящики ґранат. Натомість 8 лютого під Станиславовом було взято в полон 17 австрійських офіцерів, 807 солдатів, захоплено 346 коней⁴⁹.

Описуючи військові дії в лютому 1915 р. в Станиславові, тогочасна російська газета «Новое время» яскраво змалювала захоплення міста 19 лютого 1915 р. підрозділами Черкеського і Інгуського полків 3-ї бригади Кавказької туземної кінної дивізії і їх кинджальну атаку на австрійців⁵⁰. У газеті відзначалося, що «природним вершникам довелося разом з піхотними військами у спішеному строю під градом куль і снарядів поступово розсипним ладом, перебіжками відніматися у ворога п'ядь за п'яддю землі. Горяни ходили на окопи – в багнети,

⁴⁴ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк.6, 11.

⁴⁵ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 7.

⁴⁶ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк.10.

⁴⁷ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – С. 73; Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В. Полек. – Львів: Світло і тінь, 1994. – С. 14.

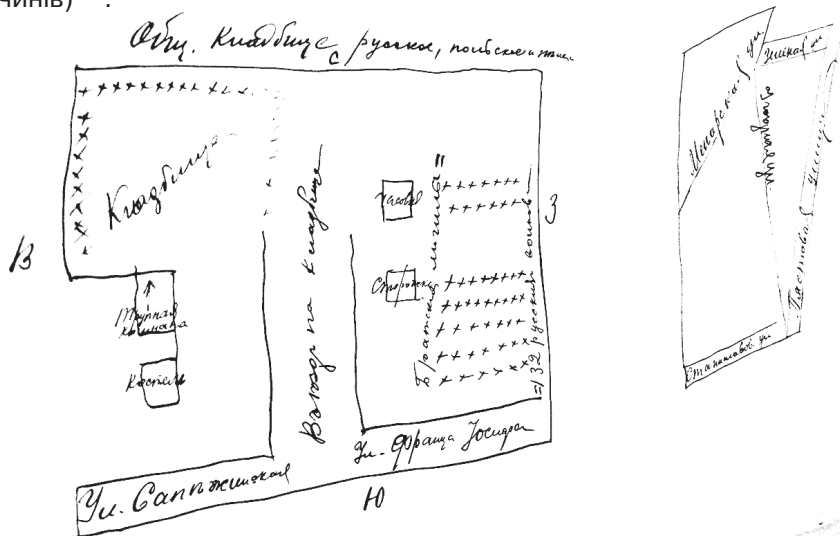
⁴⁸ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 171, 177.

⁴⁹ ДАіФО, Ф. Р-909, оп.1, спр.1186, арк. 13.

⁵⁰ Бондарев І. Різанина по-чеченськи / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 15 грудня. – С. 24.

правильніше в кинджали, зазнавали значних втрат, але їхній дух не впав навіть у цій зовсім незвичній для них ситуації»⁵¹. Відзначмо, що на лінії вогню під Станиславовом перебував також командувач дивізії молодший брат російського імператора великий князь Михайло Олександрович, за що і отримав орден Святого Георгія IV ступеня⁵².

Загиблих російських воїнів (132 особи) поховали на загальному кладовищі на вулиці Франца-Йосифа і в братській могилі в передмісті, в Княгинині-Селі, на православному кладовищі (23 особи нижніх чинів)*⁵³.

«Схема поховання 132-х російських воїнів, що загинули навесні 1915 р. в боях за місто Станиславів і яких поховали на цвинтарі на вул. Франца-Йосифа» (згідно з даними ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 17)

⁵¹ Опрышко О. Л. Кавказская конная дивизия. 1914–1917. Возвращение из небытия / О. Л. Опрышко // http://apsnyteka.narod2.ru/o/kavkazskaya_konnaya_diviziya_1914-1917_vozvrashchenie_iz_nebitiya/chast_pervaya/index.html. Перегляд 18.05.2012 р.

⁵² Бондарев І. Останній імператор / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 12 квітня. – С. 24.

* Російська поліція залишила детальний опис місця розташування братської могили: «На цій могилі поставлено дерев'яний хрест з надписом, що вказує чисельність загиблих. Цвинтар розташовано на відстані 200–250 сажнів від залізниці на м. Галич, від Галицької вулиці на відстані приблизно 300 сажнів, 150 сажнів від річки Солотвинської Чорної Бистриці, яка служить кордоном міської території і повітів».

⁵³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 13–14.

У результаті втеч і міграції населення в місті залишилося багато порожніх квартир. Так, згідно зі звітами російської влади на вул. Третього травня було 56 вільних квартир, вул. Сапіжинській – 79, вул. Голуховського – 45, вул. Петра Скарги – 30 квартир і т. д.⁵⁴.

Російська окупаційна адміністрація після повернення в місто в березні 1915 р. взяла під свою охорону 19 державних будівель, 18 приміщень громадських організацій (міський клуб, Товариство «Сила», Товариство «Польське відродження», Товариство Польської молоді, гурток польських дам, два приміщення польського «Сокола», Товариство «Родина», приміщення Юридичної допомоги, міщанський гурток, Товариство «Бесіда», український «Сокіл», «Руську хату», Добровільну дружину, релігійне товариство Св. Іосифа, Товариство металічних майстрів, Будівельне товариство, школу імені Королеви Ядвіги), 33 кредитні заклади, 19 складів та підвалів з вином, пивом і горілкою, 112 приватних жител⁵⁵.

Однак були випадки, що власники-втікачі поверталися. Так, зацікавлення в російській поліції в контексті боротьби з австрійською розвідкою викликала особа єврея А.Бриля, який мав будівельну і торгову крамницю на вул. Колійовій. Росіяни не могли зрозуміти, чому підприємець на початку війни злословив і знущався над російськими полоненими, під час відступу австрійців утік із сім'єю, але згодом повернувся і відкрив торгову крамницю⁵⁶.

Згідно зі звітом Станиславівського поліцмейстера «в місті торгівля і промисли були вельми розвинуті і перебували винятково в єврейських руках». Росіяни зафіксували в місті такі підприємства: фабрика стеаринових свічок і сірників, дріжджовий завод і ректифікаційне підприємство, ватний завод, горілчаний завод, пивоварний, завод з виробництва кошиків, чотири шкіряні, три цегляно-черепичні заводи, паровий млин, два нафтоочисні заводи⁵⁷.

Відзначмо, що приватні особи активно зверталися за дозволами на відкриття торгових закладів у місті. Були випадки, що бізнес відкривали у місті й іноземці. Так, грецький підданий Анастасій Кистиніус на площі Ринок відкрив бакалійну крамницю⁵⁸.

⁵⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 21, арк. 31–37.

⁵⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 12, арк. 11–12, 21.

⁵⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 59.

⁵⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 177.

⁵⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 91.

*Російські козаки у Станиславові.
03.09.1914 р.*

Російська окупаційна влада в умовах війни намагалася регламентувати та обмежувати споживання продовольчих товарів. Своім розпорядженням намісник Галичини від 15 травня 1915 р. обмежував споживання м'яса – у вівторок і в п'ятницю заборонялося продавати м'ясо чи страви з нього⁵⁹.

Через заклади торгівлі і сервісу теж вживали русифікаційних заходів. Згідно з розпорядженням магістрату до 1 травня 1915 р. над крамницями і закладами мало бути поміщено вивіски російською і польською мовами, а всі надписи німецькою і єврейською мовою слід було знищувати⁶⁰.

Містом управляв міський магістрат, бургомістром якого був Іван Габрусевич, а Княгинином-Гіркою і Княгинином-Колонією – призначувані росіянами гмінні управління на чолі з війтами Ясінським і Рубчиком. Джерелами прибутків міської влади росіяни називали міську бойню, електричний і газовий заводи, «рогатки», міські податки і кладовище⁶¹.

У місті було три греко-католицькі парафії і чотири католицькі. Російська влада не фіксувала поширення православ'я і перехід приходів до російської церкви⁶². За даними польського дослідника К.Баранського, під кінець Першої світової війни в Станиславові були такі римо-католицькі і греко-католицькі святині і чини:

римо-католицькі: парафіяльний костел, костел Аве Марія, костел Святого Юзефа, костел Христа-Царя з місією єзуїтів, монастир урсуланок, монастир альбертинів і альбертинок;

греко-католицькі: єпископська кафедра, де від 1904 р. правив митрополит Г. Хомишин, церква і монастир отців редемптористів, церква на Гірці, церква на Колонії, церква в Княгинині, монастир сестер

⁵⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 4.

⁶⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 13.

⁶¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 177.

⁶² Там само.

Греко-католицька церква. 1915 р.

василіанок і монастир сестер служебниць. Крім того, існували костел вірменсько-католицький, зібрання аугсбурзько-гельвецьке, головна синагога, дім молитви «Темплум» і ряд малих синагог⁶³.

Сестри василіанки Станіславівського монастиря з наближенням російських військ отримали дозвіл від єпископського ординаріату покинути свою обитель і повернутися до своїх батьківських осель або ж відійти вглиб Австрії⁶⁴. Але сестри разом зі своєю ігуменею матір'ю Магдалиною Гуменюк залишилися в монастирі⁶⁵.

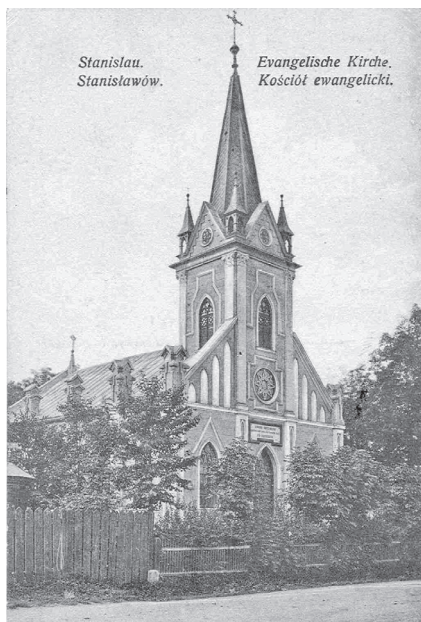
У монастирі почали ховатися юрби втікачів, що викликало обшуки російської жандармерії. Але нова влада вирішила використати монастир для опіки над безпритульними дітьми. Важливу допомогу в проведенні цієї роботи надавала місія Американського Червоного Хреста, що діяла в місті, яка при монастирі організувала кухню і сиротинець для безпритульних дітей⁶⁶.

⁶³ Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / К. Баранський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009 – С. 38.

⁶⁴ Бондарев І. Монастир в українському стилі / І. Бондарев // Репортер. – 2011. – 6 січня. – С. 15.

⁶⁵ Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіанок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – С. 59–60.

⁶⁶ Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіанок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – С. 60–61.

Євангелістська церква

У перший і другий періоди російської окупації адміністрація Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини під керівництвом Г. Бобринського проводила цілеспрямовану русифікаторську політику, ставила перед собою завдання анексувати край⁶⁷. Для цього окупаційна влада вживала заходів для переходу австрійської адміністративної та судово-правоохоронної системи, а також закладів освіти на російські зразки, знищувала український національний рух і нейтралізувала його діячів. Однак кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за рівнем фахових якостей, його було сформовано в умовах війни без належної

професійної підготовки, і він дискредитував російську владу⁶⁸.

Зокрема, російська окупаційна влада привела з собою значну кількість малоосвіченого і корумпованого чиновництва, що здійснювало численні зловживання. Так, уже в листі від тернопільського губернатора за 8 січня 1915 р. значилося, що деякі керівники повітів арештовують і утримують під вартою різних осіб, яких звинувачують у тому чи тому злочині, без оформлення необхідних документів⁶⁹.

У квітні 1915 р. Станиславівський поліцмейстер зафіксував, що околоточний (службовець міської поліції. – Автор) Карпенко в нетверезому стані ввірвався до жителя Княгинина-Гірки єврея Леона Зільбера і вимагав від нього тисячу рублів. Пізніше з'ясувалося, що останній сприяв поліціантові в отриманні хабарів від інших осіб в обсязі від п'яти рублів до 50 копійок⁷⁰.

⁶⁷ Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) / С. Адамович // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – Ч. 18–19. – С. 44.

⁶⁸ Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005 – С. 14.

⁶⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

⁷⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 14, арк. 175.

Не завжди зразково поводитися і російські солдати. Зокрема, в наказі по гарнізону міста Станиславова від 13 квітня 1915 р. значилося, що «нижні чини частин гарнізону самовільно відлучаються зі своїх частин не тільки вдень, але і вночі, ходять по місту не командами, одягнуті не по формі, погано віддають честь і дозволяють собі стукати у вікна приватних будинків»⁷¹. Крім того, російські солдати не завжди дотримувалися необхідних санітарних вимог, «дозволяли собі ламати і псувати приміщення»⁷².

У циркулярі тернопільського губернатора від 3 березня 1915 р. повідомлялося, що російські чиновники часто набирають у борг різні товари і продукти і не розраховуються за них⁷³.

31 березня 1915 р. поблизу залізничної станції Станиславів було підірвано залізничний шлях. У відповідь комендант міста полковник Кюнь оголосив населенню міста та його околиць, що в разі подібних диверсій на залізниці осіб, узятих як заручники, буде піддано «надзвичайно важкій відповідальності»⁷⁴, а поліцмейстерові було віддано наказ відібрати серед мешканців «найбільш заможних і впливових серед населення для поміщення їх у списки заручників» (див. додаток №1)⁷⁵.

Дирекція залізниць у м. Станиславові. 1915 р.

⁷¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 83.

⁷² Там само.

⁷³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 98.

⁷⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

⁷⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 12, арк. 20.

Пізніше до відома єврейського населення міста було доведено, що за знищення телеграфних і телефонних стовпів, залізничних споруд і мостів з міста кожен раз будуть висилати по 20 заручників у в'язниці Російської імперії (додаток №2)**⁷⁶. Відзначмо, що росіяни вислали в першу чергу представників еліти міста: К. Фідлера – віце-бургомістра міста, В. Яновича – голову філії української «Просвіти», К. Гальперна – лідера єврейської громади, Ю. Гелертера – члена міськради.

Євреїв, що виселяли з Галичини, звозили у в'язницю Станиславова. Так, станом на 15 квітня 1915 р. тільки з Тлумацького повіту до міста привезли 187 євреїв і ще 500 планували доставити. Керівництво Станиславівської центральної в'язниці навіть скаржилося, що не може прийняти стільки людей⁷⁷.

Як бачимо, через зловживання російських чиновників значної шкоди зазнало єврейське населення міста. Проте, відзначмо, щодо євреїв чітко проглядалося свідоме дискримінаційне ставлення російської влади. Так, в одній з інструкцій, надісланих генерал-губернаторством у повіті, значилося, що «євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір'я»⁷⁸.

Загалом у 1915 р. Станиславівське міське поліцейне управління притягувало до відповідальності за крадіжки і розбої, дезертирство, шпигунство і диверсії, нездачу у встановлений строк зброї, відмову від земляних робіт на потреби армії, підняття цін на споживчі товари понад встановлену таксу, таємний продаж горілки, відмову приймати російські гроші, заклик до несплати податків, купівлю в нижніх чинів російської армії награваних речей, довільне підвищення курсу австрійської крони, завищення цін на робочу силу і будівельні матеріали, пересування Галичиною з повіту в повіт без встановленої перепустки⁷⁹.

Наприклад, станом на 15 травня 1915 р. під вартою в місті через підозри в шпигунстві і порушенні обов'язкових постанов перебувало 16 осіб⁸⁰. Так, мешканця м. Станиславова Владислава Ярославського російська поліція арештувала на три місяці за зберігання двох пістолетів, кинджала і штика від австрійської гвинтівки. Натомість мешканця міста Войцеха Єнжеєвського було покарано за самовільне підвищення цін на продукти харчування понад встановлену таксу, а

** Євреї-заручники за псування в місті телефонного проводу і спроби зруйнувати залізничний міст були все-таки відправлені у в'язниці Росії.

⁷⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

⁷⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 99.

⁷⁸ ДАІФО, ф. 595, оп. 1, спр. 7, арк. 21.

⁷⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 6, арк. 7, 11, 16, 22, 29, 36, 46, 73, 86, 102; ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 4, 76 арк.

⁸⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 13, арк. 3–10.

евреїв Хаїса і Малера – за приховування цукру, тютюну, зерна і борошна як предметів першої необхідності⁸¹.

Обов'язкова постанова для місцевих судових установ військового генерал-губернатора графа Бобринського від 24 лютого 1915 р. визначала, що вищий нагляд за здійсненням правосуддя в Східній Галичині покладался на спеціально призначену для цього особу, чії права і обов'язки, а також права і обов'язки підлеглих йому чиновників обумовлював спеціальний наказ. Судочинство слід було здійснювати на основі австрійських матеріальних і процесуальних законів, але не від імені австрійської верховної влади, а «в ім'я закону». Судові заклади Галичини виключалися з-під нагляду австрійського міністра юстиції і Вищого касаційного суду в м. Відні. Крім того, судові справи проти австрійського державного чи суспільного устрою підлягали закриттю⁸².

Станиславівська центральна в'язниця була розрахована на 800 осіб. У квітні 1915 р. в ній утримувалося 65 арештантів, громадян Австрії і 51 російський підданий. В установі працювало 30 наглядачів на чолі з начальником в'язниці п. Калоусом. Одночасно в'язниця мала незначний запас продовольства для арештантів. Зарплату працівникам не виплачували. В частині її приміщень розмістився лазарет 7-ї піхотної російської дивізії.

Була ще друга судова в'язниця – на вулиці Білінського, розрахована на утримання 244-х осіб (у квітні 1915 р. в установі працювало 11 наглядачів і дві жінки). У ній сиділи арештанти винятково за розпорядженнями суду і згідно з винесеними вироками⁸³.

Мовою судочинства стала російська, хоча тимчасово дозволялося використовувати і польську⁸⁴. Російська окупаційна влада почала організовувати шкільництво, намагаючись вводити російську мову навчання. Для цієї мети відкрили курси російської мови і розпочали підготовку до відкриття російської гімназії. Однак подальші військові дії перешкодили цим планам⁸⁵.

Санітарний стан м. Станиславова, згідно з актом від 16 квітня 1915 р., «завдяки його природному розташуванню в здоровій рівнині, яка

⁸¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 7, арк. 5, 8, 74.

⁸² ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 5, арк. 3.

⁸³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 156.

⁸⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 22.

⁸⁵ Ісаїв П. Історія міста Станіславова / П. Ісаїв // Альманах Станіславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 84.

омивалася рікою Бистрицею, завдяки наявності великої кількості садів і парків, частковій каналізації, наявності достатньо чистої питної води і доброму обладнанню шпиталів» було визнано задовільним⁸⁶. У місті також налічувалося 42 міські криниці⁸⁷.

У цей час у місті на Мрочковській площі у триповерховій будівлі функціонувала міська лікарня, де в 49-ти приміщеннях було 120 ліжко-місць та особливе інфекційне відділення на 16 місць^{88 ***}. В обслузі лікарні працювало 2 лікарі, 11 медсестер, 11 осіб допоміжного персоналу⁸⁹.

Четвертого травня 1915 р. до міста прибув російський письменник О. Серафимович, який про свої враження розповів у нарисі «В Галичині»⁹⁰. Він працював санітаром у лікувально-харчовальному загоні ім. Пирогова. У своєму щоденнику О. Серафимович записав, що «весь вокзал завалено пораненими»⁹¹. Як кореспондент «Русских ведомостей» письменник на сторінках газети описав правдиву картину жаху і безглуздості імперіалістичної бойні, безглуздих смертей сотень і тисяч молодих людей⁹².

Незважаючи на війну, російська поліція фіксувала в ресторанах, кав'ярнях і кінотеатрах присутність повій, а в Княгинині, Пасічній і Микитинцях «проституція вільно приховувалася»^{93***}. Відзначмо, що згідно з наказом начальника російського гарнізону від 14 квітня 1915 р. ресторани для офіцерів було відкрито до 24-ї години, кінотеатри – до 23, а приватним особам прохід вулицями, відвідування ресторанів і т. д. дозволяли лише до 22-ї години⁹⁴.

⁸⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 43.

⁸⁷ ДАІФО, ф. 7, оп. 1, спр. 271, арк. 4.

⁸⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 9, арк. 14.

*** Під час другої російської окупації епідеміологічна ситуація в місті була відносно стабільна (російська влада зафіксувала п'ять хворих на черевний тиф, одного – на віспу, 1 – на дизентерію).

⁸⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 45.

⁹⁰ Назустріч мрії. – Ужгород: Карпати, 1978. – С. 105.

⁹¹ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С. 23.

⁹² Серафимович А. С. Собрание сочинений в четырех томах / А. С. Серафимович. – М.: Изд-во «Правда», 1987. – Т. 3. – С. 505.

⁹³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 44–45.

*** За даними австрійської поліції в 1907 р. в місті налічувалося 198 зареєстрованих повій та 710 прихованих, з них лише 15 пройшли медогляд навесні 1915 р.

Розділ 2

ВІДНОВЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУВАННЯ І ПОВЕРНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ ВІЙСЬК

Восьмого червня 1915 р. до Станиславова знову входять австрійці. Вони одразу ж розстріляли кілька десятків мешканців міста, зокрема й відомих громадських діячів та робітників-залізничників, які працювали на залізниці у росіян за поденну плату⁹⁵. Багато людей за симпатію до росіян заарештовано та відправлено в австрійські табори Талергоф та Гмінд⁹⁶.

Одночасно перебування міста у прифронтовій зоні призвело до зростання злочинності. Зокрема, 24 лютого 1916 р. в місті було

Руйнації. Перехрестя вулиць Бельведерської і Карпінського

⁹⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 80.

⁹⁵ Арсенич П. Шлях крізь ХХ століття / П. Арсенич // Комсомольський прапор. – Івано-Франківськ, 1987. – 23 травня.

⁹⁶ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С.23.

поширено заклик до боротьби зі злочинцями, шахраями та зрадниками. У свою чергу, 13 березня 1916 р. мешканців міста було попереджено про заборону під страхом смерті допомагати розбійникам із колишніх полонених, що під керівництвом російських офіцерів чинили грабунки, вбивства і підпали⁹⁷.

Місто занепадало і, як писав дослідник міської історії М. Струмінський, скоро могло нагадувати руїну⁹⁸. Незабаром, після відступу росіян, у Станіславові спалахнула епідемія віспи, яка швидко поширювалася⁹⁹. Щоб запобігти появі холери, 10 липня 1915 р. в місті було розповсюджено оголошення, що кожна людина повинна повідомляти про появу симптомів захворювання у членів її родини¹⁰⁰. Восьмого січня 1916 р. рішенням магістрату було також заборонено самовільну ексгумацію трупів загиблих солдатів їхніми родичами¹⁰¹.

23 лютого 1916 р. в місті оголосили про обов'язкове щеплення од віспи. Для стимулювання цієї процедури було попереджено, що без

*Руїни на вул. Сап'їжинській.
Ліворуч – зруйнований будинок Х.Ланди. 1917 р.*

⁹⁷ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 22, 30.

⁹⁸ Струмінський М. Історія міста Станіслава / Мартин Струмінський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 41.

⁹⁹ Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 66.

¹⁰⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 27.

¹⁰¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 6.

свідоцтва про щеплення не даватимуть хлібних карточок, паспортів, перепусток для подорожей, не виплачуватимуть гроші за військові постолі, заблоковано буде доступ до торгів і ярмарків і навіть до публічних домів. Органи поліції контролювали процес щеплення, а мешканці мали повідомляти про нещеплених. Від 28 березня 1916 р. мешканці на випадок виїзду з міста мусили мати в документах інформацію від міського лікаря про відсутність інфекційних хвороб. 10 квітня 1916 р. було проведено безплатне щеплення від холери¹⁰².

Станиславівців також активно закликали дотримуватися чистоти і порядку. В місті діяла спеціальна санітарна комісія, яка на недбалих господарів накладала штрафи чи наказувала їх арештами¹⁰³.

Після повернення австрійської влади виникла потреба відбудувати зруйновану інфраструктуру. 14 липня 1915 р. представники м. Станиславова взяли участь у роботі організації «Спілка 30-ти міст галицьких», яка діяла в м. Кракові. Організація винесла рішення про широку порятункову акцію з економічної і технічної відбудови міст. Засобами для відбудови мали б стати субвенції та інші ресурси. Для

Руїни вул. Сатіжинської. 1918 р.

¹⁰² ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 20, 38, 40.

¹⁰³ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 32–33.

отримання допомоги слід було оцінити військову шкоду економіці і приватним особам. Для аналізу завданих збитків при магістратах мали б відкривати спеціальні бюро, які б склалися з архітекторів, чиновників і представників громадськості. Роботу з оцінки збитків слід було завершити до 10 серпня 1915 р.¹⁰⁴.

Крім того, 12 серпня 1915 р. в місті було поширено оголошення про можливість заявити в магістрат про збитки, завдані війною, а від 19 серпня можна було повідомити в магістрат про матеріальні втрати від квартирування під час війни військовиків чи утримання коней у приміщеннях міщан¹⁰⁵.

З поверненням австрійської влади вже у вересні – жовтні 1915 р. відроджується система освіти. Так, у монастирських навчальних і виховних закладах василіанок налагоджується нормальна робота, хіба що дедалі відчутніше дошкуляли матеріальні нестатки. Зокрема, в червні 1916 р. випускниці вчительської семінарії з успіхом склали випускні екзамени. Станіславівські василіанки також опікувалися дитячим садочком на Майзлях¹⁰⁶.

Stanisławów — c. k. Szkoła realna
Stanislaw — K. K. Realschule
Станіславів — К. К. Школа реальна

Станіславівська вища реальна школа. Поштівка, 1915 р.

¹⁰⁴ ДАІФО, ф. 7, оп. 1, спр.268, арк.1.

¹⁰⁵ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 31, 34.

¹⁰⁶ Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіанок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – С. 64, 66.

У приміщенні Станиславівської вищої реальної школи спочатку засідала призовна комісія, а від 11 вересня 1915 р. в школі розпочався навчальний рік. Довелося долужувати пропущений час, тому планували вчитися до 31 липня 1916 року. Та через складну ситуацію на фронті всіх відправили на канікули вже 16 червня 1916-го.¹⁰⁷.

В умовах військових злигоднів австрійська влада намагалася уникнути спекуляцій на продуктовому ринку і жорстко регламентувала соціально-економічне життя. Так, 12 червня 1915 р. було визначено офіційний курс німецької марки – одна корона 30 сотиків. 20 вересня 1915-го було повідомлено, що виплати за банківськими зобов'язаннями не скасовують, а відтермінують лише за деякими з них¹⁰⁸. Цікаво, що в березні 1916 р. мешканці міста пройшли процедуру оприлюднення своїх прибутків¹⁰⁹.

Оголошення магістрату міста від 8 червня 1915 р. наказувало торгівцям борошном і збіжжям тримати свої запаси недоторканими, а торгувати з приватними особами тільки після особливого дозволу міської влади¹¹⁰. 14 червня 1915-го магістрат заборонив продавати спиртні напої, вивозити з міста споживчі товари і худобу без спеціальних дозволів, оголосив про прийом зброї та амуніції, а також предметів власності, які потрапили до людей шляхом пограбування справжніх власників. Солдати, які потрапили до російського полону, а потім утекли і перебували в місті, мали з'явитися в мобілізаційну команду до магістрату. З міста заборонили виїжджати без спеціальної перепустки. Публічні закриті заклади могли працювати від 21.00 до 6.00, ресторани – до 23.00 (кав'ярні «Уніон» і «Габсбург» – до 24.00), а пересування містом було заборонено від 23.00 до 3.30¹¹¹.

15 червня 1915 р. в місті було поширено попередження магістрату про покарання населення за приховування споживчих товарів, завищення цін на них, спекуляцію, обважування¹¹². Відповідно до рішень магістрату від 19 червня 1915 р. робота продовольчих крамниць була обов'язкова. Крім того, мешканці зобов'язувалися прозвітувати про наявність у них худоби. Від 23 вересня 1915 р.

¹⁰⁷ Бондарев І. Війна та школа / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 24 травня. – С. 20.

¹⁰⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк.15, 39.

¹⁰⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 29.

¹¹⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк.15.

¹¹¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк.19, 20.

¹¹² ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 8.

розпочався обов'язковий перепис продуктів харчування у населення¹¹³.

Згідно з розпорядженням від 18 серпня 1915 р. можна було як дрібне печиво випікати тільки круглі булочки на воді завважки 35 грамів і продавати їх за ціною чотири гроші за штуку. Борошно для печива мало бути тільки пшеничне, а для випікання хліба – як пшеничне, так і житнє. Хліб слід було випікати в буханках завважки не менше 280-ти грамів, а ціна його мала становити п'ять сотиків за 70 грамів¹¹⁴.

25 січня 1916 р. було введено ще ряд правил і обмежень для пекарень та кондитерських. Зокрема, заборонялося випікати хліб з пшеничного борошна, печиво з дріжджового тіста, кондитерські вироби не можна було випікати з пшеничного і житнього борошна, їх можна було продавати тільки два дні на тиждень. Забороняли виставляти печиво на столах у пекарнях і цукернях, а продавці хліба мали на бажання покупця продавати його шматками¹¹⁵.

П'ятого лютого 1916 р. магістрат заборонив виготовляти і продавати печиво. Хліб можна було випікати тільки у поздовжніх і круглих буханках, які за повного охолодження мали важити 280 грамів. І продавати хліб мали теж охолодженим. Буханка мала легко ділитися на чотири частини по 70 грамів кожна. Крім того, до хліба треба було примусово добавляти 20% картопляної суміші. Ціна хліба не могла бути більша за три – п'ять сотиків за 70 грамів і сім сотиків за кожні 140 грамів¹¹⁶.

У підсумку соціально-економічна криза заставила владу від 3 листопада 1915 р. оголосити про запровадження в місті карточок на хліб і борошно, а від 7 листопада особи, які перебували в Станиславові понад 24 години, мали отримувати спеціальні дозволи¹¹⁷.

За розпорядженням цісарсько-королівського намісника краю Г. Колларда від 11 січня 1916 р. в місті встановлювали максимальні ціни на борошно. Так, борошно пшеничне хлібне і житнє мало коштувати не більше 50-ти сотиків. У разі невиконання цих цінових вимог влада і поліція попереджали про реквізиції та покарання штрафами до 2000 корон або арешт до трьох місяців. 27 січня 1916-го магістрат заборонив продавати хліб і кондитерські вироби за відсутності хлібних карточок¹¹⁸.

¹¹³ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 21–22, 40.

¹¹⁴ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 5.

¹¹⁵ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк.12.

¹¹⁶ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк.17.

¹¹⁷ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 47–48.

¹¹⁸ ДАіФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 1, 14.

Нарешті 4 лютого 1916 р. було введено обмеження на вживання хліба на одну особу (для працівників – 300 грамів на особу; для родин працівників – 200 грамів на особу). Мешканців міста попереджали: якщо «хтось використає легковажно свої запаси чи в інший спосіб їх позбудеться, то буде відчувати голод, бо для нього хліба не буде». 13 березня 1916 р., щоб унеможливити дефіцит, було оголошено, що купити хліб і борошно можна тільки в тій гміні, де було видано хлібну карточку, а від 16 березня мешканці міста мали визначитися з торговельним закладом (з 25-ти запропонованих), де б вони отоварювали свої хлібні карточки¹¹⁹.

Для боротьби зі спекуляціями і приховуванням запасів цукру магістрат 14 січня 1916 р. визначив 17 продавців цукру, що могли його продавати за фіксованою ціною – корона шість сотиків. Натомість 27 січня 1916-го було оголошено максимальні ціни на нафту (літр нафти – 44 сотики). П'ятого лютого 1916 р. влада почала вимагати від усіх виробників і продавців цукру повідомити про його запаси та попередила, що приховування запасів цукру карається арештом від місяця до року¹²⁰.

За розпорядженням австрійського намісника від 6 березня 1916 р. забороняли продавати молоко і молочні продукти в закладах громадського харчування від 14.00 до 19.00. Винятки було зроблено тільки для їдалень, де харчувалися незаможні громадяни. У них можна було продавати молочні продукти і від 14.00 до 15.00 та від 18.00 до 19.00¹²¹.

Соціально-економічна ситуація не поліпшувалася, а тому 20 березня 1916 р. було введено карточки на цукор для тих родин, що мали запаси цукру не більше 2,5 кг на особу. Цукерні, кав'ярні, ресторації мали подати до органів влади інформацію про свої потреби в цукрі, а також повідомити про наявні резерви кави. Одночасно сільськогосподарські виробники, торговці і підприємці мали прозвітувати містові про стан запасів картоплі в місті¹²².

Магістрат також ініціював у місті ряд акцій, що мали допомогти Австрії у війні. 14 серпня 1915 р. було оголошено про початок закупівлі в населення для військових потреб «різного роду металів». 30 вересня 1915 р. магістрат міста звернувся до населення з проханням допомогти військовикам продуктами, фуражем та дровами з

¹¹⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 15, 28, 31.

¹²⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 9, 13, 16.

¹²¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 2.

¹²² ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 34–36.

подальшою компенсацією витрат, а 1 жовтня в Станиславові було проведено патріотичний збір металу для потреб армії¹²³.

П'ятого жовтня 1915 р. в місті було розповсюджено заклик цісарсько-королівського намісника краю Г. Колларда про необхідність участі населення у військовій позичці «для виконання великих завдань». 21 квітня 1916-го патріотичну позичку на військові потреби було повторено¹²⁴. Ймовірні патріотичні заклики до громадськості міста не мали значного ефекту, бо вже 20 жовтня 1915 р. було оголошено про реквізицію для потреб армії всілякої металевої посуду, а 11 листопада розпочали збирати різноманітні метали. Пільги отримували тільки промислові підприємства, що мали військові замовлення (оголошення від 25 січня 1916-го встановило пропорції для реквізицій – 1/3 металевих предметів у фабрикантів і промисловців і 1/2 від власників ресторацій, шинків, пекарень). 12 листопада 1915 р. з'явилися оголошення про збір за винагороду предметів із золота та срібла. П'ятого грудня 1915-го і 10 травня 1916 р. в місті знову оголошували про закупівлю в населення металевого посуду, а 9 грудня 1915-го розпочали закуповувати продукти харчування¹²⁵.

Громадськість міста теж ініціювала допомогові акції на користь австрійської армії. Так, 31 березня 1916 р. в місті було оголошено про створення Комітету, який займався б збиранням великодніх дарів і пожертв для австрійських жовнірів 58-го полку піхоти і 20-го полку оборони краювої. Головою комітету стала Софія Морвіцова, а її заступниками – Анна Бібрінгова та Олександра Олесницька¹²⁶.

Незважаючи на всі злигодні війни, місто продовжувало розвиватися. Так, за рішенням магістрату від 5 травня 1916 р. було дано дозвіл на початок робіт з прокладання каналізаційних мереж між вулицями Сапіжинською і Собеського¹²⁷. Одночасно магістрат 14 січня 1916-го оголосив, щоб власники сільськогосподарських угідь зголошувалися за допомогою для проведення весняно-польових робіт. Відзначмо також, що, незважаючи на війну, австрійська влада для економії витрат на освітлення в ніч з 30 квітня на 1 травня 1916 р. здійснила перехід на літній час¹²⁸.

¹²³ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 32, 42–43.

¹²⁴ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 42.

¹²⁵ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 46, 49–50, 52, 54; спр. 6, арк. 11, 44.

¹²⁶ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 4.

¹²⁷ ДАІФО, ф. 7, оп. 1, спр. 269, арк. 1–2.

¹²⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 6, арк. 7, 43.

Австрійська влада поповнювала свої військові лави станиславівцями. Зокрема, 18 червня магістрат попередив про покарання за ухилення від військової служби, а 22 червня 1915 р. в місті було розповсюджено оголошення про видачу чоловікам від 16-ти до 50-ти років карт побуту (реєстрації) і їх обов'язкову появу для мобілізації у військо¹²⁹. Мобілізацію в австрійську армію також оголошували 25 червня, 9 і 11 липня, 28 вересня, 6 жовтня, 18 листопада, 22 грудня 1915 р.¹³⁰.

Для поповнення армії 25 серпня 1915 р. було навіть оголошено про набір в ополчення відставних військовиків, а наступного дня розпочалися навчання з військової справи для ополченців¹³¹. 24 січня 1916-го австрійські чиновники знову спробували провести загальну мобілізацію мешканців міста. Але явка призовників була дуже низька і мобілізація фактично зірвалася¹³². У подальшому військову мобілізацію в місті оголошували ще 6, 9, 28, 30 березня 1916 р.¹³³.

Згідно з повідомленням станиславівського поліцеймейстера начальника контррозвідувального відділення штабу 7-ї російської

Казарми піхоти, 1915 р.

¹²⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 9, 23.

¹³⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 24, 26, 28, 41, 45, 51, 58.

¹³¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 5, арк. 36–37.

¹³² Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С. 23–24.

¹³³ ДАІФО, Ф.636, оп.1, спр. 6, арк. 26–27, 37, 39.

армії від 29 вересня 1916 р. після другого відступу росіян зі Станиславова австрійці заснували в місті школу шпіонажу, яку після Брусилівського прориву було перенесено до м. Калуша. До школи, як зазначали росіяни, брали силою. Йшли туди й добровільно, переважно учні гімназій (російська поліція мала детальні дані про вісьмох випускників цієї школи)¹³⁴.

Для допомоги австрійській армії влада намагалася унеможливити чи мінімізувати будь-які негативні для військовиків чинники. Так, 2 березня 1916 р. було заборонено тримати в господарстві поштових голубів як таких, що «надаються до далеких польотів». Від 21 квітня 1916-го не дозволяли оголошувати прогнози погоди під час військових дій¹³⁵.

Перша світова війна внесла радикальні зміни і в життя німецьких колоністів міста. Перед загрозою наступу російських військ у вересні 1914 р. значна частина місцевих протестантів евакуювалася. Зокрема, між ними були станіславські благодійні установи, які церковна влада вирішила перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен¹³⁶.

Княгинин-Колонія. Вул. Цеклера

¹³⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 32, арк. 16–17.

¹³⁵ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 25, 41.

¹³⁶ Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 12.

Уже після відходу російських військ з краю в червні 1915 р. євангелістський пастор Т. Цеклер повернувся до Станиславова і зайнявся відновленням церковного і шкільного життя місцевих німців. Справу відродження спільноти утруднював і той факт, що всіх вчителів було мобілізовано до австро-угорської армії. Невдовзі, восени того ж року, з ініціативи євангелістського правління в Станиславові відкрили курси для шкільних сестер¹³⁷.

Наприкінці липня 1915 р. до Станиславова повернувся заступник керівника єврейської релігійної громади О. Блюменфельд. А 17 жовтня після формальної перерви, яка почалася 1 серпня 1914-го, до виконання своїх обов'язків приступив керівник громади доктор Е. Фішлер¹³⁸.

З нагоди визволення Станиславова доктор Е. Фішлер від імені єврейського населення – як це зробили представники всіх інших націй у Станиславові – вислав телеграму до головнокомандувача австрійської армії архікнязя Фрідріха: «До переможного звільнення героїчною мужньою армією міста, яке з невеликими перервами

Руїни м. Станиславова. Вул. Карпінського. 1918 р.

¹³⁷ Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 13.

¹³⁸ Штрайт Л. Станіславські синагоги / Л. Штрайт. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ,, 2010. – 112 с. – С. 82.

впродовж майже десяти місяців перебувало під жакликим російським пануванням, дозволяю собі Вашій цісарсько-королівській Високості передати від імені патріотичного жидівського населення міста найглибші побажання щастя»¹³⁹.

На противагу російській окупаційній владі, за якої солдати навіть знищили погруддя Т. Шевченка на будівлі «Сокола» (сучасне приміщення «Просвіти»)¹⁴⁰, українська спільнота намагалася відроджувати національне життя. Відзначмо, що вже восени 1915 р. в м. Станиславові було створено благодійну організацію – Комітет допомоги раненим та хворим українським воякам¹⁴¹, яка була правонаступницею аналогічної віденської організації. Організацію спочатку очолила С. Олесницька, а пізніше Н. Бачинська. Духовним провідником структури став о. І. Фіголь.

Комітет опікувався українськими вояками в шпиталях і зустрічав спорадичний спротив тільки з боку поляків, що заперечували наявність українців. Під час святкування Різдва Христового у 1916 р. організація підготувала понад 300 подарунків для українського січового стрілецтва¹⁴².

Восьмого червня 1916 р. мешканці міста урочисто відсвяткували річницю звільнення від російської окупації. У зв'язку з цим у церквах відбулися урочисті богослужіння, а місто святково прикрасили¹⁴³.

Влітку 1916 р. почався відомий «Брусилівський прорив» – російські війська під керівництвом генерала О. Брусилова на широкій смузі фронту прорвали оборону австрійців і швидкими темпами почали просуватися вглиб території ворога. 28 липня праве крило 9-ї російської армії, маючи 144 000 бійців проти 89 000 австро-німців, одночасно з іншими арміями Брусилова (крім 11-ї) розпочало наступ у напрямку Галич – Станиславів. Про насиченість військової сили на

¹³⁹ Штрайт Л. Станіславські синагоги / Л. Штрайт. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 112 с. – С. 82.

¹⁴⁰ Арсенич П., Вівчар Б. У цих стінах витає дух українства / П. Арсенич, Б. Вівчар // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010 – 9 вересня. – С. 13.

¹⁴¹ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – С. 74.

¹⁴² Бойчук Д. Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станиславові / Д. Бойчук // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 429; Навроцька-Лунева І. Харитативна акція жіноцтва у Станиславові під час Першої світової війни / І. Навроцька-Лунева // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 474.

¹⁴³ ДАІФО, Ф.636, оп.1, спр.6, арк. 45.

цій ділянці фронту свідчив хоча б той факт, що на галицькому напрямку (Загір'я – Галич – Єзупіль – Угринів – Драгомирчани) австрійське командування сконцентрувало 44 батальйони чисельністю 35 800 штиків, 16 ескадронів у складі 2400 шабель¹⁴⁴.

11 серпня м. Станиславів захопили росіяни¹⁴⁵. Як свідчать спогади учасника штурму міста 1916 р. унтер-офіцера 7-го прикордонного Заамурського піхотного полку О. Яковлева, місто захопили протягом дня. Проте росіяни наштовхнулися на відвертий опір австрійців і просувалися під масованим артилерійським вогнем. Наступ розвивався так стрімко, що всі товари лишилися на місці. Але грабунків удалося уникнути, бо «нікому нічого не потрібно було»¹⁴⁶.

О. Яковлев також залишив нам свої враження від місцевого населення. Він згадував, що «населення до нас ставилося добре, як до своїх. Ми також до населення були доброзичливі. Але були такі, що мали фільварки та заводи, і вони шпигували, і продавали нас австрійцям»¹⁴⁷. Відповідно тепер уже заарештовували і відсиляли до Сибіру тих міщан, які симпатизували австрійцям.

У результаті Брусилівського прориву на окупованих російськими арміями територіях було утворено «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни», яке очолив Ф. Ф. Трепов. Діяльність його уряду (липень 1916 – лютий 1917 рр.) було спрямовано на забезпечення потреб російської армії та фронту¹⁴⁸.

Станиславів опинився у прифронтовій зоні – на пагорбах за річкою Бистрицею-Солотвинською (район сіл Пасічної і Загвіздя) отаборилися австрійські війська. Тут було встановлено артилерійські батареї, які періодично обстрілювали місто. Тому з'явився наказ по військовому ґарнізону міста від 7 листопада 1916 р., в якому вказувалося: «Через те, що м. Станиславів ворог часами обстрілює артилерійським вогнем, усім військовим чинам забороняється ходити містом групами. Це ж розпорядження стосується і місцевого населення...»¹⁴⁹

¹⁴⁴ Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 199.

¹⁴⁵ Первая мировая война 1914–1818 http://www.world-history.ru/events_about/867/2057.html Сайт відвідано 22 липня 2011 р.

¹⁴⁶ Бондарев І., Арсенич П. Як я брав Станиславів / І. Бондарев, П. Арсенич // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 січня. – С. 20.

¹⁴⁷ Бондарев І., Арсенич П. Як я брав Станиславів / І. Бондарев, П. Арсенич // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 січня. – С. 20.

¹⁴⁸ Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005 – С. 11.

¹⁴⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 51, арк. 52.

Сестри василіанки згадували, що «цілими днями слухали безперервний рев літаків та пронизливий свист куль. Але найстрашніші були ночі. Ціле місто, освітлене рефлекторами, тремтіло від частих боїв та жажливих наступів військ. Пекельні крики наступаючих, зойки ранених зливалися разом із безперервною стріляниною в один лячний грукіт, що доходив аж до монастиря»¹⁵⁰.

Внаслідок бомбардувань було дуже пошкоджено ратушу, зруйновано навколо багато будинків. Значних пошкоджень зазнали вірменський костел та приміщення колишнього єзуїтського колеґіуму¹⁵¹. Одночасно село Пасічну було майже повністю знищено, та залишилося всього шість – вісім хат і церква¹⁵².

Відзначмо, що на шляху російських військ, що відступали, які захопили Станиславів, стали перекинуті з Анатолії дві турецькі дивізії¹⁵³.

Лінія фронту за м. Станиславовом біля с. Ямниці

¹⁵⁰ Сабол С. ЧСВВ. Укрита фіялка – сестра Василя Глібовицька. ЧСВВ. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1992. – С. 122.

¹⁵¹ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С. 25.

¹⁵² Зубаль С. Село Пасічна – його топографія, історія і побут / С. Зубаль // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 719.

¹⁵³ Кукурудза А. Турецькі війська в Галичині під час Першої світової війни / Андрій Кукурудза // Україна, Галичина, Гуцульщина: історія, політика, культура. Збірник статей та повідомлень наукової конференції з міжнародною участю «Гуцульщина як історико-культурний феномен» / Упорядкування і загальна наукова редакція Івана Монолатія. – Коломия: Вік, 2009. – С. 85.

Натомість у Станиславові станом на 31 грудня 1916 р. були розквартировані частини 1-ї і 3-ї Заамурських дивізій (є дані про розташування в місті 7-го, 8-го, 9-го і 10-го Заамурських піхотних полків), підрозділи Свірського і Грезовецького полків, 30-й важкий дивізіон 74-ї артилерійської бригади, 79-та артилерійська бригада, 55-та Донська особлива козацька сотня, 1-ша Уральська козацька сотня, 36-й саперний батальйон¹⁵⁴.

Одразу після приходу росіян було розповсюджено оголошення начальника ґарнізону генерал-майора Осипова і коменданта міста підполковника Долинського про введення комендантської години. Виходити на вулиці міста дозволяли від 6.00 до 21.00 годин, ресторації мали бути зачинені о 18.00, кав'ярні – о 20.00 (за винятком ресторації і кав'ярні при готелі «Австрія», що могли бути відчинені до 23.00). Вікна в будинках у бік півночі, заходу і півдня мали бути зачинені і неосвічені. Населенню заборонялося вилазити і перебувати на стрихах, парканах, деревах¹⁵⁵.

Оповіднення російської влади від 13 серпня 1916 р. інформувало населення, що всі, хто приховує австрійських чи німецьких військовиків, винні у шпигунстві і диверсіях, підлягатимуть військово-польовому судові. Мешканці міста мали здати зброю, повідомляти про приїзд і вибуття осіб. Заборонялися всілякі товариські зустрічі, видання газет, журналів, листівок. Протягом 48-ми годин міщани мали доповісти про всі незареєстровані засоби зв'язку включно з поштовими голубами. Крім того, з міста заборонялося вивозити мідь, цинк, інші метали, шкіру, а також продовольчі продукти. Відзначмо, що 27–28 серпня 1916 р. було проведено реквізиції мотоциклів і велосипедів для потреб армії.

У місті мало бути припинено продаж алкогольних напоїв, а також продукування і продаж видань, що висміюють Росію (книгарні мали вилучити з продажу подібну літературу, в іншому разі власникам загрожувало заслання до Сибіру). Мешканцям міста було заборонено купувати в жовнірів речі, нищити військово-польові укріплення. Було навіть регламентовано час, його в Станиславові можна було числити за петроградським часом¹⁵⁶.

Росіяни розпочали видавати нові хлібні та цукрові карточки, було дозволено торгівлю продуктами харчування. Крамниці, що не відчинялися, підлягали реквізиції. Відзначмо, що євреям росіяни

¹⁵⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 45, арк. 27, 50.

¹⁵⁵ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 46.

¹⁵⁶ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 47, 50.

видавали хлібні й цукрові карточки окремо від християн. Це теж було проявом національної дискримінації¹⁵⁷.

Для грошового обігу було встановлено такий курс: австрійська корона – 39 російських копійок, німецька – 46 російських копійок (для золоті монети); австрійська корона – 25 копійок, німецька – 30 російських копійок (для срібної монети); австрійська корона – 15 російських копійок, німецька – 17 російських копійок (для банкнот)¹⁵⁸.

Згідно з даними магістрату м. Станиславова, які було викладено в листі до начальника Станиславівського повіту 3 вересня 1916 р., в місті налічувалося близько 28 000 жителів (поліційні дані відповідно до реєстраційних карток від 27 листопада 1916-го дали дещо точніші дані – 4067 чоловіків, 10 521 жінка, 11 429 дітей) – як постійних, так і евакуйованих з інших ґмін. Імовірно, в міських ґмінах залишалося: в Княгинині-Місті – близько 6600 мешканців, у Княгинині-Колонії – близько 3000 (ці ґміни були окремими адміністративними одиницями, мали окремі управління, і магістрат не міг щодо них видавати якісь розпорядження)¹⁵⁹.

У той же час 1914 р. за даними «Провідника по Галичині» за авторства М. Орловича в Станиславові нараховувалося 64 000 мешканців, з яких половину становили євреї. За кількістю населення місто було третім містом Галичини¹⁶⁰. Але в будь-якому разі війна призвела до зменшення чисельності населення міста. Так, за підрахунками В. Клапчука кількість мешканців Станиславова від 1910-го до 1921 р. зменшилася на 15,4%¹⁶¹.

Відзначмо, що магістрат (див. таблицю №1, додаток №3), крім президії, складався всього з восьми підрозділів і, як на сьогодні, був дуже нечисленний (20 чиновників разом з бурґомістром і його заступником). До того ж у це число входили два лікарі, два ветеринари, а також керівники газового заводу і бойні¹⁶².

¹⁵⁷ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 49, 55, 57.

¹⁵⁸ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 47.

¹⁵⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 2, 109.

¹⁶⁰ Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр. // Альманах Станиславівської землі: 36. матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 194.

¹⁶¹ Клапчук В. Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан Центрального Передкарпаття / В. Клапчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 18. – Львів, 2009. – С. 135.

¹⁶² ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 38–39.

Структура магістрату м. Станиславова та поділ справ у 1916 р.
(згідно з даними ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 38–39)

Назва структурного підрозділу	Кс
Президіум	Цз сг гґ
Відділ адміністраційний	Уг м: м о> дс
Відділ поліційний	Кі ф

Для потреб міста на тиждень було необхідно 1500 пудів пшеничного борошна, 1500 пудів хліба, 1500 пудів круп, 400 пудів цукру, 20 пудів чаю, 20 пудів дріжджів, 1500 пудів різних жирів, 400 пудів солі, 20 свиней¹⁶³. Так, у січні 1917 р. місто планувало витратити 6500 пудів борошна пшеничного, 6600 пудів житнього борошна, 6600 пудів різних круп, 2000 пудів цукру, 100 пудів чаю, 100 пудів дріжджів, 6000 пудів різних жирів, 2000 пудів солі, 100 пудів свічок, 2000 пудів гасу¹⁶⁴.

У статистичних звітах поліційного відділення міста містилися дані про фабрики, заводи, склади і майстерні в районі Станиславова, а саме: п'ять шкірзаводів, два цегляні заводи, столярну майстерню, фабрику возів, фабрику лікерів, пивоварний завод, завод з виробництва

¹⁶³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 30.

¹⁶⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 73–74.

дріжджів, чавунно-ливарний завод, ткацьку фабрику, спиртоочисний завод, спиртовий завод, дві слюсарно-механічні майстерні, лісопильний завод і лісові склади. Частина з цих підприємств на той час не працювала, а більшість їхніх власників виїхала вглиб Австрії¹⁶⁵ (див. додаток №4). Міські підприємства могли зупинитися також через реквізиції, так як це сталося з міською бойнею на вул. Голуховського, яка через реквізицію машинних ременів від 25 липня 1916 р. не діяла¹⁶⁶.

Архівні матеріали дають змогу прослідкувати, як знищували обладнання промислових об'єктів у місті. Так, електрична станція в Княгинині під час військових дій зазнала тільки зовнішніх руйнувань. Потім з неї для потреб армії в кінці 1916-го – на початку 1917 р. поступово реквізували динамо-машину (для 3 Заамурської дивізії), акумулятори, кислоти, стовпи і дротяні огорожі (самовільно), дозиметр (для Уральських гірських заводів) і т. д.¹⁶⁷.

Були ще дані про млин, ковбасну фабрику, міський газовий завод, фабрику з виготовлення паркету, сім взуттєвих майстерень, сім аптек. Число торгових закладів становило 171, в місті були готелі – «Габсбург» (20 номерів), «Уніон» (34 номери), «Гюбнер» (20 номерів), «Австрія» (18 номерів), «Центральний» (18 номерів), «Європейський» (16 номерів), «Під чорним орлом» (12 номерів)¹⁶⁸.

Stanisławów. Ul. Sapieżyńska. Kawiarnia „Union”.
Stanisław. Sapieżyńskagasse. Café „Union”.

Готель «Уніон» на вул. Сатіжинській, 1915 р.

¹⁶⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 59–60.

¹⁶⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 46, арк. 8.

¹⁶⁷ ДАІФО, ф. 541, оп. 1, спр. 3, арк. 17–18.

¹⁶⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 64-67, 73–74, 81, 113–117.

Незважаючи на війну, в місті працювало десять перевізників. Ціна на проїзд фіакром хиталася від корони 20 грош до чотирьох корон залежно від комфортності і тривалості поїздки¹⁶⁹. Для трамбування і збереження шосейних доріг місто мало трактор¹⁷⁰.

У місті значною мірою було розвинуто соціально-культурну сферу. Зокрема, в Станиславові було три друкарні, чотири кінотеатри, театр Товариства ім. С. Монюшка, сім книжкових і канцелярських крамниць. Відповідно до реєстраційних карток станом на 27 листопада 1916 р. в місті проживало 4399 представників інтелігенції та членів їх сімей (440 чоловіків, 1754 жінки, 2205 дітей)¹⁷¹.

Станом на 20 листопада 1916 р. в мешканців налічувалося 267 одиниць великої і дрібної рогатої худоби, 166 свиней, 102 робочі коні¹⁷². У свою чергу 58 осіб у місті торгували м'ясом¹⁷³.

Зібрано було не більше 1/3 врожаю, а решту було знищено в ході військових дій. Врожаю було недостатньо для продовольчих потреб, а до того ж озимину було посіяно не більше як на 40% площ сільськогосподарських угідь (решту було зайнято бойовими позиціями)¹⁷⁴. Натомість для весняної сівби місто потребувало 10 030 пудів насіння (зокрема 2100 пудів вівса, 630 пудів пшениці, 500 пудів ячменю, 600 пудів жита, 120 пудів гороху, 360 пудів картоплі і 50 пудів проса)¹⁷⁵.

Через ці обставини продовольчої допомоги в місті потребувало 10 480 осіб, з них 1906 осіб становила інтелігенція. Ситуація частково поліпшувалася за сприяння благодійних організацій. Так, при магістраті Міщанський комітет і Всеросійський земський союз утворили дві крамнички і харчовий пункт. 12 крамничок організував магістрат, одну крамничку – Союз міст. У цих торгових центрах можна було придбати товари за собівартістю, а харчовий пункт забезпечував до 200 безплатних обідів. У місті також функціонувало шість притулків для бездомних, німецьких і старих¹⁷⁶.

Одночасно доступ бідноти до отримання на пільгових умовах продуктів харчування ускладнювався через корупційні дії російських службовців. Так, збереглася скарга Б. Чернявської від 27 жовтня 1916 р.,

¹⁶⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 142–143.

¹⁷⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 51, арк. 134.

¹⁷¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 109–111, 125.

¹⁷² ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 51.

¹⁷³ ДАІФО, ф. 541, оп. 1, спр. 2, арк. 84.

¹⁷⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 86.

¹⁷⁵ ДАІФО, ф. 541, оп. 1, спр. 2, арк. 26.

¹⁷⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 109.

в якій жінка звинувачувала місцевого городского в суб'єктивному й упередженому ставленні до людей, що прагнули потрапити до продуктового складу Всеросійського союзу міст¹⁷⁷. Натомість у рапорті пристава від 23 листопада 1916-го повідомлялося, що в соціальній крамниці Всеросійського союзу міст продавчиня п. Кляра вибірково обслуговує міщан¹⁷⁸.

Однак ні держава, ні благодійні організації не могли повністю охопити допомогою безпритульних і дітей, що бурлакували. Зокрема, Товариство Св. Вікентія і Павла «Покровительство над покинутими хлопчиками» на вул. Газовій, 63 утримувало 30 хлопчиків, а кількість незабезпечених була втричі більша¹⁷⁹.

Не завжди адекватно до сиротинців ставилися також солдати окупаційної російської армії. Так, в одній із скарг сестер-монахинь з будинку сиріт на вул. Казимирівській, 108 (опікувалися понад 50-ма сиротами) стверджувалося, що солдати двічі обкрадали їхню худобу¹⁸⁰.

Загалом згідно з архівними даними в місті діяли такі притулки для сиріт: «Дім сиріт» за адресою вул. Казимирівська, 108 (виховувалося 27 хлопчиків, 24 дівчинки); «Дім сиріт» за адресою вул. П. Скарги, 26 (виховувалося 19 осіб); Дівочий сиротинець за адресою Сапіжинська,

Будинок німецької школи, заснованої пастором Т.Цеклером, 1914 р.

¹⁷⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 37, арк. 49.

¹⁷⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 85.

¹⁷⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 44, арк. 12.

¹⁸⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 79.

56 (виховувалося 19 осіб); притулок брата Альберта і сестри Альбертинки (виховувалося 23 особи); притулок в Княгинині-Колонії (виховувалося 20 осіб); Дім сиріт за адресою вул. Газова, 63 (виховувалося 40 осіб)¹⁸¹.

Для опіки над сиротами було створено спеціальний Міський комітет. 18 жовтня 1916 р. комітет закликав зголошуватися в магістрат сиротам без батьків, напівсиротам з матір'ю та дітям з батьками, якщо батьки не могли їх забезпечити. Одночасно комітет закликав бездітні родини, щоб «схотіли прийняти до себе – принайменше на час війни – сироти погибаючі з голоду і зимна». 22 грудня 1916-го Міський комітет опіки над сиротами оголосив про збір пожертв дітям-сиротам, який організували пані В. Бедерникова, М. Дилінська, О. Ертель, С. Фірчанкова, М. Гизякова, В. Ясеницька, А. Кокуревич, М. Криницька, М. Лещинська, Н. Мардаровичева, К. Оріховська, О. Розвадовська, І. Юнгова¹⁸².

У місті також намагалися відновити дошкільні заклади і шкільництво. Так, восени 1916 р. п. Францішка Ковальчук з Княгинина-Колонії намагалася отримати дозвіл на відкриття малої захоронки для дітей від 8–10 років у приватнім помешканні. Вона планувала давати уроки вдома 20-м дітям¹⁸³.

*Польська жіноча школа ім. Климєнтини Гофманової
(у роки Першої світової війни – итталє)*

¹⁸¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 122–129.

¹⁸² ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, арк. 54, 56.

¹⁸³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 51, арк. 44.

У свою чергу після приходу росіян улітку 1916 р. діяльність Комітету допомоги раненим та хворим українським воякам у м. Станиславові було припинено, але його члени на чолі з Н. Бачинською співпрацювали з поляками та євреями у створеному Горожанському комітеті¹⁸⁴.

Поява російських військ у серпні 1916 р. збіглася із загостренням епідеміологічної ситуації в місті. Для запобігання поширенню інфекційних хвороб головний лікар Станиславова С. Кубішталь задалегідь підготував лікувальні заклади для прийняття хворих (для хворих на тиф – міський шпиталь на вул. Голуховського (80–100 ліжко-місць); хворі на дизентерію мали лікуватися в єврейському шпиталі на вул. Сапіжинській (60 ліжко-місць); шпиталь для хворих на віспу було передбачено у Княгинині-Колонії (30–60 ліжко-місць); шпиталь для хворих на холеру – у двох дворах на вул. Казимирівській (16 ліжко-місць))¹⁸⁵.

Крім того, міська санітарна комісія 19 вересня 1916 р. задля боротьби з епідеміями винесла рішення забезпечити мешканців міста свіжим, добре спеченим хлібом і влаштувати продаж товарів у крамницях так, щоб не було тісноти¹⁸⁶. Проте за жовтень 1916-го в місті перехворіло на висипний тиф 36 осіб, на дизентерію – три особи, на тиф черевний і віспу – по дві особи¹⁸⁷. Однак уже станом на 27 листопада 1916 р. санітарний стан міста було визнано задовільним, хоча продовжувало працювати сім епідемічних загонів¹⁸⁸.

Ситуація з хворобами в місті ускладнювалася через поширення венеричних захворювань. Так, 29 вересня 1916 р. комендант Березинського полку підпоручик п. Федоров звернувся до міської влади і поліції з листом, в якому констатував зростання захворюваності на венеричні хвороби серед нижчих чинів полку і просив посилити контроль за повіями (у місті поліція в цей час нарахувала 50 зареєстрованих повій і 35 осіб, що приховували своє ремесло). Натомість міська влада зауважила, що солдатам не треба було вимагати вільної любові безплатно, але все-таки провела медогляди, що виявили 16 хворих жінок, яких передали поліції для направлення до шпиталю¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Навроцька-Лунева І. Харитативна акція жіноцтва у Станиславові під час Першої світової війни / І. Навроцька-Лунева // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 474.

¹⁸⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 31, арк. 3.

¹⁸⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 31, арк. 4.

¹⁸⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 31, арк. 27.

¹⁸⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 109.

¹⁸⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 48, арк. 2–4.

Тернопільський губернатор 9 листопада 1919 р. видав наказ, в якому значилося, що для боротьби зі спекуляцією націнки на ліки не мали перевищувати 30%, а для контролю за цим наказом аптеки мали завести спеціальну книгу обліку¹⁹⁰. Відзначмо також, що очищення міста від нечистот у цей час займалися як магістрат, так і приватники, які разом мали вісім бочковозів для вилучення відходів¹⁹¹. Безпосередньо очисткою каналізації, помийних ям займалися Василь Геш, Гарш Абіуль і Антон Сібель¹⁹².

У частині монастиря василіанок було розташовано військовий шпиталь, а сестри опікувалися пораненими. В одному зі шпиталів працювала рідна сестра В. Леніна Марія Ульянова. При цьому вона не тільки допомагала пораненим, але й проводила революційну роботу серед солдатів і місцевих мешканців¹⁹³. Але через обстріл важкої німецької артилерії шпиталь перенесли в тил, а сестри, коли затихала стрілянина, збирали дітей, що «не могли ходити до жодних шкіл, бо їх не було, – і самі вчили малечу всіх предметів шкільної науки, а також релігії й церковного співу»¹⁹⁴.

Згідно з листом магістрату поліцмейстеру м. Станиславова від 11 листопада 1916 р. на кладовищах міста можна було поховати лише 1200 осіб, а також міська влада скаржилася, що солдати під час похоронів не слухають вказівок управителів кладовищ. Через це було створено комісію для відведення місця для нового кладовища¹⁹⁵.

З черговим приходом російських військ у місті виявилось, згідно з даними поліції, 165 покинутих квартир, а 165 квартир перебувало під опікою близьких родичів мігрантів чи їхніх сусідів. Траплялися випадки, що військовики грабували мешканців міста і нищили майно в їхніх житлах. Так, 23 жовтня 1916 р. в поліцію поступила скарга Гребуся Гольда, який стверджував, що російські солдати зайняли будинки його родича Соломона Єроха і так їх пошкодили, що вони стали непридатними для проживання. Але треба відзначити, що влада ухвалила рішення відшкодувати збитки за руйнування¹⁹⁶.

¹⁹⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 193.

¹⁹¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 42, арк. 19.

¹⁹² ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, арк. 283.

¹⁹³ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С. 25.

¹⁹⁴ Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіанок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – С. 64–65.

¹⁹⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 51, арк. 45.

¹⁹⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 35, арк. 3–52, 59, 90, 94.

Число домоволодінь, не зайнятих для військових потреб, становило лише 179¹⁹⁷. Одночасно в наказі по російському ґарнізону міста від 22 листопада 1916 р. відзначалося, що зайняті військовими частинами і лікувальними закладами двори житлових будинків не прибирають від сміття і гною¹⁹⁸.

Російська влада також активно здійснювала реквізиції на потреби армії різноманітних продуктів і товарів – від умивальників і унітазів до швейних машин і динамо-машин. При цьому гроші за товари не сплачували, що в офіційних документах пояснювалося тим, що власники під час реквізицій були відсутні¹⁹⁹.

Мешканці міста зверталися до міської військової міліції з численними проханнями компенсувати втрати чи повернути конфісковані і секвестровані предмети. Так, Хаїм-Мендель Кляйн у січні 1917 р. просив оплатити йому вартість 69-ти пудів залізних товарів, які було передано понтонному батальйонові. Були курйозніші прохання. Зокрема, мешканець Н. Генґер скаржився, що солдати забрали у нього 22 клозети і переїхали з ними в інше помешкання. Мешканець просив або повернути клозети, або сплатити за них 110 рублів²⁰⁰.

Були і прохання про компенсацію сільськогосподарських втрат. Так, 13 червня 1917 р. мешканець Княгинина-Колонії І. Прохаска повідомив, що військові частини завдали шкоди його сільськогосподарським угіддям картоплі, кукурудзи, квасолі і т. д. і просив виплатити йому компенсацію²⁰¹.

Окупаційна російська влада обмінювала російські гроші на німецькі банкноти в еквіваленті 30 копійок за німецьку марку і 25 копійок за австрійську крону, а курс обміну срібних монет становив 17 копійок за марку і 15 копійок за крону²⁰². В той же час згідно з офіційними урядовими даними станом на листопад 1916 р. хліб житній першого сорту в Станіславському повіті коштував 47 копійок за кілограм, а хліб пшеничний (булка) – 75 копійок за кілограм. Борошно житнє (80 кг) першого сорту можна було придбати за 30 рублів, борошно пшеничне – за 36 рублів. Ціни на теляче і свиняче м'ясо сягали рубля за кілограм, масло коштувало чотири рублі за кілограм, яйце продавали по 60 копійок за штуку, а літр молока можна було придбати за 35 копійок²⁰³.

¹⁹⁷ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 81.

¹⁹⁸ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 38, арк. 126.

¹⁹⁹ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 35, арк. 110–160.

²⁰⁰ ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 5, арк. 109, 238.

²⁰¹ ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 5, арк. 202.

²⁰² ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 26, арк. 41.

²⁰³ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 33, арк. 21.

Натомість у травні 1917 р. через інфляційні процеси кілограм свинячого м'яса вже коштував рубль 30 копійок, а кілограм масла обходився покупцеві в чотири рублі 50 копійок²⁰⁴.

На фоні цих цін на продовольчі товари мізерними виглядали можливі заробітки мешканців міста. Так, різноробочий за день праці з харчуванням отримував рубль платні (жінка за цю ж працю – 75 коп., а підліток – 50 коп.). Дещо більша була платня за роботу в штукатурів – 1 руб. 50 коп.; у столярів, слюсарів – 2 руб. 40 коп., каменяря і коваль отримували 3 руб. за працю²⁰⁵.

Одночасно чини станиславівської поліції за жовтень 1916 р. отримували значно більше: станиславівський поліцмейстер Віссаріон Іларіонович Лапша – 183 руб. 32 коп., діловод – 128 руб. 32 коп., пристав – 128 руб. 32 коп., помічник пристава – 82 руб. 50 коп., околоточні наглядачі по 60 рублів²⁰⁶.

Поліція стежила, щоб товари першої необхідності в місті не продавали за завищеними цінами. Продавці-порушники зазнавали адміністративних штрафів у розмірі від 10-ти до 50-ти російських рублів²⁰⁷. Штрафи накладали і за проїзд без установлених перепусток, незаконну купівлю в нижчих чинів російської армії різних речей (15 рублів штрафу), підвищення цін на житло, продаж спиртних напоїв і їх

Ринок у м. Станиславові. 1915 р.

²⁰⁴ ДАІФО, ф. 541, оп. 1, спр. 7, арк. 5–6.

²⁰⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 33, арк. 21.

²⁰⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 40, арк. 22.

²⁰⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 38, арк. 39, 49, 77, 109.

незаконне розпивання (100 рублів штрафу), а повій, що не пройшли медичний огляд, арештовували на три доби²⁰⁸. Лише за жовтень – грудень 1916 р. стягнені за порушення обов’язкових постанов штрафні суми становили 2975 рублів²⁰⁹.

Загалом від 30 вересня до 4 листопада 1916 р. в місті було зафіксовано 38 торгових правопорушень, 31 крадіжку, шість порушень санітарних правил, 11 порушень, пов’язаних з розкраданням зруйнованих приміщень, вбивство, а також шість осіб було затримано як волоцюг²¹⁰.

Поліція здійснювала досить широкий нагляд за мешканцями міста. Можна ще зрозуміти, що росіяни дбали про посилений нагляд за емігрантами з Америки і можливістю їх використання противником для вербування у шпигуни. Але, крім цього, поліція подавала списки вчителів, дані про їхні національність, віросповідання, ступінь моральної і політичної благонадійності²¹¹.

При обшуках у квартирах жителів міста російська поліція вимагала навіть фотокартки. Так, під час обшуку 16 жовтня 1916 р. житла Фендрика Тиндика, який проживав за адресою вул. Третього травня, буд. №1, з контррозвідувальною метою було вилучено 64 світлини²¹².

Значну увагу поліція звертала на пошуки дезертирів з російської армії. Так, у листопаді 1916 р. російська поліція виявила, що житель міста Станіслав Галецький переховував у своїй квартирі за адресою вул. Валова, 11 дезертира російської армії бомбардира 51-ї артилерійської бригади Платона Ковальова²¹³.

Органи поліції також підтримували символізм російської військової звитяги, прикладом чого стали пошуки в листопаді 1916 р. власника знайденої в місті кавалерійської шашки з позолоченим ефесом і георгіївським темляком²¹⁴.

Відзначмо, що чисельність працівників російського Поліційного управління м. Станиславова станом на 1 жовтня 1916 р. становила лише 11 осіб, з них семеро були околоточними (пізніше їхня чисельність зросла до дев’яти осіб)²¹⁵. Однак згідно з наказом по Тернопільській губернії №85 від 4 грудня 1916 р. до штату

²⁰⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 38, арк. 55, 132, 162, 165, 193.

²⁰⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 41, арк. 27.

²¹⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 89.

²¹¹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 47, арк. 1, 4.

²¹² ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 49, арк. 3.

²¹³ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 50, арк. 16.

²¹⁴ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 52, арк. 9.

²¹⁵ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 39, арк. 29–30, 81.

Станиславівської міської поліції зачисляли вже 80 городових²¹⁶. Натомість у штаті в'язниці м. Станиславова числилися начальник, два канцелярські помічники, сім наглядачів і греко-католицький священик. Цікаво, що священик отримував найбільшу платню – 4040 крон на рік, тоді як начальник в'язниці міг розраховувати лише на 3130 крон річного доходу²¹⁷.

Одночасно у в'язниці міста станом на 10 грудня 1916 р. перебувало 14 осіб. З них за вбивство відбувало покарання чотири особи, за мародерство – чотири особи, за крадіжки – три, за підпали – дві особи, через завдання важких тілесних ушкоджень – одна особа²¹⁸.

У місті на службі відповідно до списків поліції також залишалося 96 австрійських чиновників, які продовжували виконувати свої службові обов'язки. Але в основному це були держслужбовці невисокого рангу – вчителі, священики, сторожі²¹⁹.

Черговий прихід росіян не змінив їхнього ставлення до єврейського населення міста. Так, відзначати єврейські свята начальник Станиславівського повіту у відповідь на запит магістрату дозволив тільки в синагогах і будинках, а не поширювати їх на вулиці²²⁰.

Здебільшого росіяни займалися здирництвом і вимагали хабарів. Так, уже згадуваний жандармський чин Карпенко взимку 1916 р. в синагозі м. Станиславова оголосив усіх присутніх арештованими. Йому тут же вручили хабар, і арешт було скасовано²²¹.

Приміщення Станиславівського повітового суду. 1914 р.

²¹⁶ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 37, арк. 120.

²¹⁷ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 50, арк. 63–64.

²¹⁸ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 50, арк. 55.

²¹⁹ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 11–21.

²²⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 2–3.

²²¹ Адамович С. В. Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914–1917 рр.) / С. В. Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2005. – Вип. ІХ. – С. 26.

Поступова синагога

Дискримінаційне ставлення до євреїв проявлялося і в мірі покарання за переховування дезертирів. Винних за переховування військових втікачів карали ув'язненням строком від двох до чотирьох місяців чи арештом від трьох тижнів до трьох місяців. Натомість єврея за переховування дезертира-єврея карали відправленням на виправні роботи строком від року до півтора²²².

Відзначмо, що в місті за посередництва російських солдатів поширювалися антисемітські настрої. Так, згідно з інформацією поліції від 22 листопада 1916 р. російською мовою було поширено відозви із закликом до розправи

над євреями. У відозві, зокрема, залякували євреїв, що «прийшли для вас критичні хвилини, і з 1 листопада вам почнеться повний розгром, і без пощади, а всі, хто живе в місті Станиславові чи з міста втікайте, або живцем у могилу заривайтесь. Смерть вам неминуча. Ми вам покажемо, як дорого товар продавати.»²²³.

Офіційну позицію російської влади до українців було проголошено в липні 1916 р. в листі начальника штабу Верховного головнокомандувача генерал-губернаторові Галичини і командувачеві Південно-Західного фронту О. Брусилову. В ньому зазначалося, що «відповідно до висловлених Государем імператором загальних побажань про напрямки діяльності нашої майбутньої Галицької адміністрації... ніяких стосовно українців як таких масових репресій за те, що вони належать до так званої української партії, не передбачається, якщо вони, звичайно, будуть вести себе досить лояльно до Росії і її інтересів і якщо вони примиряться з тими порядками, які буде введено у знову утвореному генерал-губернаторстві»²²⁴.

²²² ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 26, арк. 8.

²²³ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 151.

²²⁴ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 25, арк. 50.

Розділ 3
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ м. СТАНИСЛАВОВА
Й АКТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ
В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917–1918 рр.

Після Лютневої революції в Росії окупаційна влада задекларувала радикальну зміну ставлення до населення захоплених територій. Так, у зверненні крайового комісара Тимчасового уряду в Галичині і Буковині Д. Дорошенка до населення окупованих територій від 20 травня 1917 р. значилося, що «...нова власть вважає за справедливе вжити всіх заходів для полегшення долі мешканців окупованого краю, а саме дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудові їх на нових ширших основах, якби того людиність забажала; допомагати відновленню діяльності місцевих громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів, відновити по змозі судівництво в місцевих судах на основі місцевих законів; відновити шкільну науку по школах нижчих та середніх, опіка над бездоглядними дітьми... відкидає саму думку про які-небудь утиски щодо народностей краю і в справах віри». У нових умовах росіяни ставили перед собою завдання тільки впорядкувати харчову справу й організувати ради при повітових та губерніяльних комісарах²²⁵.

У свою чергу, щоб підняти бойовий дух, на фронт у Галичину вирушив російський військовий міністр Олександр Керенський. До Станиславова він прибув у травні 1917 р. В розташуванні 12-ї піхотної дивізії, яка стояла в околицях міста, міністр просив солдатів іти в наступ²²⁶.

На продовження війни вказували й інші ознаки. Так, у постанові коменданта міста поручика п. Жука від 12 квітня 1917 р. наголошувалося на необхідності затемнення вікон у нічний час, а порушникам розпорядження загрожував штраф у 3000 рублів чи ув'язнення строком до трьох років²²⁷.

²²⁵ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

²²⁶ Бондарев І. Тут був Вася або відомі гості Першої світової / І. Бондарев // Репортер. – 2011. – 16 червня. – С. 20.

²²⁷ ДАІФО, ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 4.

У місті і далі діяли обмеження на роботу торговельних і відпочинкових закладів (згідно з розпорядженням від 20 лютого 1917 р. торгівлю слід було здійснювати від 8.00 до 20.30, кінотеатри, кав'ярні і т. д. мали закривати о 20.30), а від 21.00 наступала комендантська година²²⁸.

10 березня 1917 р. в Станиславові було утворено санітарну комісію і поділено місто для нагляду на шість санітарних зон. 7 квітня 1917-го для захисту парків, садів і скверів у місті було заборонено випасати худобу, ходити по газонах, квітниках, рубати дерева, а собак можна було вигулювати тільки на ланцюгах²²⁹.

Влада намагалася допомагати найбіднішим. Так, розпорядження бургомистра А. Стигара від 21 травня 1917 р. передбачало виплату допомоги бідним родичам призовників. Одночасно рішення магістрату від 19 червня 1917 р. забороняло пекти для продажу і продавати печиво з білого борошна²³⁰.

Напередодні останнього російського наступу в Станиславів увійшли частини 8-ї армії під керівництвом генерала Л. Корнилова та комісара Б. Савинкова. Російський письменник і літературознавець В. Шкловський, який прибув у Східну Галичину напередодні літнього наступу росіян як представник нової революційної влади для агітаційної роботи, залишив свої враження від міста. Він писав: «Місто було багате, будинки збереглися, обстріл дуже мало зруйнував їх. Найбільше постраждали окраїни і газовий завод. Але це не дивно, деякі будиночки на околиці були за кілька кроків від окопів. У цих будиночках жили. Наша лінія йшла тут же, як перейдеш річку Бистрицю-Надвірнянську. Таке розташування позицій було незручне, так говорили всі. Зроблено це було для донесення, щоб написати: "Наші війська перейшли Бистрицю-Надвірнянську". Війська переповнювали місто»²³¹.

Для підняття бойового духу в міському кінотеатрі провели грандіозне зібрання делегатів усіх полкових і ротних комітетів 12-го корпусу, на якому одноголосно було вирішено наступати. З комітетів було виділено бойові комітети для допомоги командирам, а решта комітетників відправили до передових військових частин. Як згадує В. Шкловський, «всі голосували за це, люди, можливо, і помилялися,

²²⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 6.

²²⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 8–9.

²³⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 10, 13.

²³¹ Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1917–1922 (Петербург – Галиция – Персия – Саратов – Киев – Петербург – Днепр – Петербург – Берлин) / Шкловский В. Б. // <http://lib.rus.ec/b/224112/read>. Перегляд 16.08.12 р.

але вони помилялися жертовно, чесно, наважуючись на смерть, тільки б розірвати на шиї революції петлю, зтягнуту війною»²³².

Наступ розпочався 8 липня 1917 р. Армія завдавала удар на ділянці Галич – Станиславів у напрямку Калуша, Болехова, і її наступ був успішний. Було прорвано оборону противника, захоплено понад сім тисяч полонених і 48 гармат. Російські війська зайняли Станиславів, Галич і Калуш і до 30 червня (13 липня) вийшли до річки Лімниці²³³.

В. Шкловський залишив нам опис початку наступу російських військ з боку Станиславова 23 червня (6 липня). Він писав: «700 гармат, не кваплячись, з прицілом розбивали німецькі окопи... Незважаючи на те, що авіація німців значно перевершувала нашу, наші артилеристи, не користуючись повітряною розвідкою, все ж стріляли прекрасно... З окопів супротивника били фонтани землі, по висоті фонтану можна було здогадатися про калібр снаряда. А в повітрі над Станиславовом висіли двоколірні хмарки розривів австрійської шрапнелі. Близько першої години дня 23 червня 1917 р... кінбуржці втомилися чекати і йдуть в атаку, не чекаючи повного руйнування ворожих дротяних

*Театр бойових дій під м. Станиславовом поблизу с. Ямниці.
07.07. 1917 р.*

²³² Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1917–1922 (Петербург – Галиция – Персия – Саратов – Киев – Петербург – Днепр – Петербург – Берлин) / Шкловский В. Б. // <http://lib.rus.ec/b/224112/read>. Перегляд 16.08.12 р.

²³³ Зайончковский А. М. Первая мировая война — СПб.: Полигон, 2002. – 878 с. // <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/14.html>. Сайт відвідано 22 липня 2011 р.

загороджень... Спершу наші з'являлися на окремих ділянках, потім звивистий ланцюг наступальників оперезав весь наш фронт. Уже повідомляли, що перша атака пройшла через три ряди ворожих укріплень; атака була чудова, успіх розвивався»²³⁴.

Однак дуже швидко, деморалізовані революційними подіями на Батьківщині, росіяни почали відступати, залишаючи навіть попередні позиції. У цей час у місті наймасовіше знищували заводське обладнання та утискали місцеве населення²³⁵. В. Шкловський згадував: «Наступ міг вдаватися і не вдався через політичні обставини, а не військові, частини вже “засинали”. Вони йшли в “більшовизм” так, як людина ховається від життя в який-небудь психоз»²³⁶.

Відомий російський військовий командир, один з лідерів Білого руху під час громадянської війни П. Врангель, що потрапив до міста як командир зведеного кавалерійського корпусу, охарактеризував становище в місті так: «Місто горіло в декількох місцях. Розбивши залізні завіси, натовп солдат громив крамниці. З вікон будинків лунали крики. Чувся плач. На тротуарі валялись розбиті ящики, зламані картонки, шматки тканин, стрічки і мережива впереміш із битим посудом та порожніми пляшками з-під коньяку»²³⁷.

Незважаючи на нездатність навести порядок у місті в критичних ситуаціях, Станіславівське міське поліцейне управління від січня до вересня 1917 р. використало 82 тисячі 582 рублі на різноманітні потреби²³⁸. Так, лише на грошове утримання особового складу було витрачено 73 тисячі 571 рубль 55 копійок²³⁹. Натомість у прибутках поліції значилося 2883 рублі за рахунок штрафів, 54 рублі, отримані як гербовий збір, 652 рублі 72 копійки благодійних поступлень (це в основному були суми, зібрані на перегляді фільмів у кінотеатрах). Ще

²³⁴ Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1917–1922 (Петербург – Галиция – Персия – Саратов – Киев – Петербург – Днепр – Петербург – Берлин) / Шкловский В. Б. // <http://lib.rus.ec/b/224112/read>. Перегляд 16.08.12 р.

²³⁵ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – С. 74.

²³⁶ Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1917–1922 (Петербург – Галиция – Персия – Саратов – Киев – Петербург – Днепр – Петербург – Берлин) / Шкловский В. Б. // <http://lib.rus.ec/b/224112/read>. Перегляд 16.08.12 р.

²³⁷ Бондарев І. Чорний барон у Станіславові. Як Врангель і польські улани врятували місто від російських солдат / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С. 16.

²³⁸ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 55, арк. 70.

²³⁹ ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 54, арк. 3–26.

однією цікавою статтею прибутків були випадкові надходження – 1896 рублів 32 копійки²⁴⁰.

Неподалік від міста стояв полк уланів полковника Болеслава Мосцицького, який царський уряд сформував з поляків. За однією з версій до них звернулася за допомогою делегація міщан на чолі з бургомістром Антоном Стигарем, і 24 липня 1917 р. місто було визволено від російських мародерів²⁴¹. Натомість П. Врангель у своїх мемуарах стверджував, що саме з його вказівки польські улани навели в місті порядок²⁴².

Поляки за сміливість і допомогу мешканцям міста заплатили 32-ма вбитими і 50-ма пораненими, понад 30 осіб потрапило в австрійський і німецький полон. Завдяки заходам міста цісар Карл I та імператор Вільгельм II звільнили польських уланів і відпустили їх додому. З вдячності за допомогу в місті було утворено Комітет польських уланів, члени якого вважали своїм обов'язком прийти з допомогою до полонених та осиротілих родин польських уланів. 25 жовтня 1917 р. комітет звернувся до станиславівської суспільності «без

Польові укріплення під м. Станиславовом поблизу с. Ямниці. 07.07.1917 р.

²⁴⁰ ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 54. арк.100–128, 249–251, 320.

²⁴¹ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С.26.

²⁴² Врангель П. Н. Записки // <http://militera.lib.ru/memo/russian/vrangel1/index.html>. Сайт відвідано 23 липня 2011 р.

різниці народності і віросповідання» із закликem надати свої пожертви для допомоги уланам через пані П. Й. Фуксівну з Каси ощадності²⁴³.

Вже за Другої Речі Посполитої 1-й полк уланів став однією з елітних частин польської армії з почесною назвою «Креховецький». Поляки дуже пишаються героїчними вершниками. Так, художник М. Біліна присвятив їм картину – «Крехівці», яка зберігається в Польщі²⁴⁴.

У центрі міста згоріло багато будинків, і повсюди в краї війна залишила глибокі сліди²⁴⁵. Тоді згорів будинок Хани Ланди, який ділив сучасний Вічовий майдан на дві половини. Було повністю знищено будинки довкола пасажу Гартенбергів, та й пасаж постраждав²⁴⁶. Розбита снарядами, розхитана бомбардуванням міста, позбавлена будь-якої консервації, ратуша вкрилася тріщинами і погрозувала завалитися²⁴⁷. Найбільших

Бойові укріплення за м. Станиславом біля с. Ямниці

²⁴³ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 7, арк. 5.

²⁴⁴ Бондарев І. Батальний живопис Станиславова / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 квітня. – С. 20.

²⁴⁵ Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 68.

²⁴⁶ Бондарев І. Станиславівські пожежі / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 7 липня. – С. 20.

²⁴⁷ Станиславівські ратуші / Упоряд. І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. – С. 14.

руйнувань зазнали вулиця Карпінського (тепер це відтинок вулиці Галицької від її початку до ратуші), вулиця Костюшка (Сотника Мартинця), з мапи міста зник цілий майдан Франца-Йосифа і т. д. Щоб прискорити розбирання завалів, австрійці навіть провели до середмістя вузькоколійку, якою вагонетками вивозили будівельне сміття²⁴⁸.

Австрійська влада вирішила використати руїну в місті з пропагандистською метою і випустила серію поштівок із видами зруйнованих будинків. В умовах продовження війни ця акція мала підвищити патріотизм військовиків²⁴⁹.

Однак життя в місті відроджувалося. Так, незважаючи на руйнування, відновлювалося навчання в народній школі та семінарії сестер василіанок²⁵⁰. Через військові дії місто перебувало в скрутному фінансовому стані. Свідченням цього є позика, отримана від крайової влади у вересні 1918 р. в обсязі 2 382 281 корони²⁵¹. В останні два роки війни ціни на товари першої необхідності піднялися на 1000 і більше відсотків²⁵². Задля хоч якоїсь стабілізації соціально-

Майдан Франца-Йосифа напередодні війни

²⁴⁸ Бондарев І. Руїна. Перша світова війна не пожаліла Станиславова / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 13 серпня. – С. 20.

²⁴⁹ Бондарев І., Гречаник О. Привіт зі Станиславова. Історичний путівник / І. Бондарев, О. Гречаник. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І. Я., 2012. – С. 20.

²⁵⁰ Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіанок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – С. 68.

²⁵¹ ДАІФО, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

²⁵² Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / О. О. Чернов (голова редколегії). – К.: Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. – С. 62.

економічної ситуації магістрат намагався розподіляти обов'язки між усіма мешканцями міста. Зокрема, було ухвалено рішення про реєстрацію всіх жителів міста за їхніми адресами, щоб рівномірно розподілити квартирні обов'язки на всіх мешканців міста²⁵³.

Австрійська влада намагалася обмежити зростання споживчих цін, щоб зменшити соціальну напругу. Так, розпорядженням бургомістра від 26 серпня 1917 р. на продовольчу допомогу могли претендувати бідняки, чий місячний дохід на члена сім'ї не перевищував 75-ти корон²⁵⁴. Натомість на виконання розпорядження намісництва в Галичині від 20 листопада 1917 р. в місті було визначено максимальні ціни для гуртової і роздрібною торгівлі цукром²⁵⁵.

Для допомоги бідним у місті працювала військова кухня²⁵⁶. Крім того, влада практикувала понаднормові продажі хліба. Так, від 14 лютого 1918 р. продавали по півбуханки хліба на кожного члена родини, а також можна було обміняти борошняні карточки на хлібні. Натомість від 3 до 7 жовтня 1918-го продавали по буханці хліба на кожного члена

Руїни кав'ярні «Едісон», 1918 р.

²⁵³ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 8, арк. 8.

²⁵⁴ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 16.

²⁵⁵ ДАІФО, ф. 7, оп. 1, спр. 272, арк. 1.

²⁵⁶ ДАІФО, Ф. 636, оп. 1, спр. 7, арк. 25.

родини. Полегшенню життя найбідніших сприяло і рішення від 28 січня 1918 р. про дозвіл на збільшення вживання борошна для тих, хто важко фізично працює, від 1150 до 1850 грамів²⁵⁷.

Одночасно місто страждало від продовження війни. Так, до війська почали набирати навіть тих, хто був тимчасово звільнений від несення служби через перебування на важливих посадах²⁵⁸. У місті також лунали заклики записуватися до польських легіонів австрійської армії²⁵⁹.

Держава продовжувала просити в населення допомоги для ведення війни. Зокрема, у вересні 1917 р. австрійське військове міністерство оголосило про збір білизни і матерії для потреб армії. Оголошення цісарсько-королівської етапової команди від 4 серпня 1917-го передбачало те, що мешканці міста інформуватимуть про свої запаси продовольства. Міщани мали залишити при собі 20 кг муки, 10 кг круп, 10 кг квасолі, по кілограмові цукру, солі, чаю, півкілограма мила, а надлишок слід було віддати на військові потреби. У жовтні 1917 р. було проведено ревізію коней у населення для потреб армії²⁶⁰.

Влада заборонила самогонваріння з груш, слив і яблук. Виняток становили лише овочі, щов сирому вигляді були непридатні до споживання. І то для самогонваріння потрібні були спеціальні дозволи²⁶¹.

Українське питання в місті актуалізувалося після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. Так, 3 березня 1918 р. в місті для пришвидшення ратифікації Австро-Угорщиною умов миру відбулася «величава масова загальна українська маніфестація». Потік людей пройшов від кафедри нинішніми вулицями Чорновола, Шевченка, Грушевського до скверу На Валах. У мітингу взяла участь небачена кількість людей – 50 тисяч. Організаторами були старший інженер залізниці І. Мирон та депутат віденського парламенту Л. Бачинський²⁶².

Навіть неукраїнці не могли залишитися пасивними серед цього свята. Багато з-поміж них були із жовто-блакитними стрічками. Можна було побачити з українськими відзнаками навіть місцеву військову поліцію.

Церковну частину маніфестації закінчив Преосв. єп. Григорій Хомишин. Він оптимістично заявив: «Чотири роки кривавився наш нарід по цей і по той бік державної межі, що розділяла нашу націю. І ось той нарід-мученик, який найбільше страждав і по-геройськи терпів і переносив дану йому Богом долю, той нарід, над яким уже панахиду

²⁵⁷ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 8, арк.1, 5–7.

²⁵⁸ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 8, арк. 3.

²⁵⁹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 7, арк. 24.

²⁶⁰ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 7, арк. 3, 15, 20.

²⁶¹ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 7, арк. 19.

²⁶² Макар В. Мій Станиславів / В. Макар – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – С. 26.

відправляли задрі й лукаві його вороги – не згинув у вихрах віків. Він воскрес оце до нового життя». Натомість Л. Бачинський у своїй промові зазначив, що «зійшлися ми тут для вислову нашої непомірної, безмежної радості, що Україна вільна, самостійна, ні від кого незалежна держава! Це наше перше всеукраїнське, всенародне свято, наш перший Великдень». Політик проголошував вимоги поділу Галичини, об'єднання всіх австро-угорських українців, висловлював вдовolenня із приєднання Холмщини до Української держави, вимагав від імені присутніх негайної ратифікації миру з Україною²⁶³. Після промови останнього було проведено присягу маніфестантів на вірність Україні та виконано гімн «Вже воскресла Україна».

Навесні 1918 р. після повернення з депортації доктора В. Яновича з м. Симбірська та кількарічної перерви відновила свою діяльність міська філія Товариства «Просвіта», яка до того часу діяла під керівництвом викладача гімназії М. Лепкого.

Перші після початку військових дій загальні збори філії Товариства відбулися 1 квітня 1918 р. в залі товариства «Бесіда» за участі

*Маніфестація на вул. Карпінського
з нагоди підписання Берестейського мирного договору, 03.03.1918 р.*

²⁶³ Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станиславів у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 118, 120.

200 осіб. На той момент до складу керівництва організації входили: голова – проф. М. Лепкий, заступник голови – Ю. Чайківський, секретар – І. Ставничий, скарбник – П. Чайківський, бібліотекар – М. Паранкевич, Л. Бачинський, В. Пік, М. Королюк, Я. Остап'як²⁶⁴.

Філія «Просвіти» у Станиславові одразу започаткувала влаштування освітніх доповідей. Найдіяльнішою в Станиславівській окрузі виявилася читальня організації в Княгинині-Гірці, де добре розвивалася музична школа і ставили драматичні вистави. Так, 11 серпня 1918 р. аматорський гурток читальні під керівництвом колишньої артистки львівського театру «Української бесіди» поставив п'єсу «Ой, не ходи, Грицю...» В. Александрова. Вистава відбулася в переповненій залі будинку Товариства ім. С. Моношук²⁶⁵.

Щоб отримати кошти для організаційної роботи, керівництво «Просвіти» продало приміщення філії для «Селянської бурси»²⁶⁶. З поверненням австрійської влади відновилася робота і Комітету допомоги раненим та хворим українським воякам²⁶⁷.

Відзначмо, що відразу після зборів філії «Просвіти» 1 квітня 1918 р. відбулася нарада за участі 200 представників громад Станиславівського повіту. На цих зборах було підтримано пропозицію Л. Бачинського утворити повітову Українську Національну Раду і обрано її склад чисельністю 15 осіб (д-р Л. Бачинський, о. митрат І. Гордієвський, о. Т. Матейко, о. Й. Раковський, інженер І. Мирон, д-р В. Мандичевський, проф. Г. Павлюх, проф. М. Лепкий, І. Блажкевичева, М. Королюк, С. Снігурович, І. Багрій, О. Устиянович, М. Сенчина, Жилюк і Шкаврїтка з Ланів)²⁶⁸.

Водночас влітку і восени 1918 р. в Станиславові та в інших містах Прикарпаття відбулися народні віча, на яких висловлено побажання,

²⁶⁴ Ставничий І. Станиславівська «Просвіта» 1918 року / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 395.

²⁶⁵ Ставничий І. З театрального життя у Станиславові / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 576.

²⁶⁶ Ставничий І. Станиславівська «Просвіта» 1918 року / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 396–397.

²⁶⁷ Навроцька-Лунева І. Харитативна акція жіноцтва у Станиславові під час Першої світової війни / І. Навроцька-Лунева // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 475.

²⁶⁸ Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станиславів у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 120, 124.

щоб Східна Галичина була «прилучена до матері – України»²⁶⁹. Зокрема, 22 вересня 1918-го у світлиці українського «Сокола» і на майдані поблизу приміщення організації було проведено кількатисячні збори, що висловили вимогу створити з українських земель Галичини, Буковини та Закарпаття окремий український коронний край²⁷⁰.

21 жовтня 1918 р. в будівлі «Сокола» (сьогодні приміщення Т-ва «Просвіта») відбулися збори представників української громади Станиславова, на яких доктора В. Яновича було обрано головою повітової Української Національної Ради²⁷¹. Напередодні Листопадового зриву 31 жовтня було сформовано новий склад повітової Української Національної Ради (д-р В. Янович, д-р Л. Бачинський, суддя К. Кульчицький, інженер І. Мирон, проф. Чайківський, о. Й. Раковський, проф. М. Лаврів, проф. Г. Павлюх, проф. М. Лепкий, ред. М. Губчак, учитель І. Слободяник, М. Королюк, Я. Остап'як, О. Устиянович, поручник С. Калинович, д-р Надрага, капітан А. Рибчук, надпоручник В. Гадзінський)²⁷², що вночі на 1 листопада 1918 р. перебрала від австрійців владу в місті і проголосила ЗУНР.

Австрійці віддали владу в Станиславові українським представникам – докторові В. Яновичу, інженеру І. Миронові і судді К. Кульчицькому. Управу міста останній бургомістр Станиславова єврей А. Німгін передав українцеві П. Чайковському, а останній австрійський староста поляк Завистовський поступився місцем на користь нового старости українця Л. Бачинського²⁷³.

У своєму зверненні «До мешканців міста Станиславова і Станиславівського повіту!» 1 листопада 1918 р. повітова Українська Національна Рада оголосила про встановлення української влади «для добра населення, для забезпечення ладу і нормальних відносин в місті і повіті»²⁷⁴. Так виснажлива та важка для станиславівців війна завершилася переходом влади в місті до одвічних мешканців краю.

²⁶⁹ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – С. 75.

²⁷⁰ Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станиславів у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 126.

²⁷¹ Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В. Полек. – Львів: Світло і тінь, 1994. – С. 57.

²⁷² Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станиславів у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 128.

²⁷³ Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / К. Баранський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009 – С. 37.

²⁷⁴ ДАІФО, Ф. 636, оп.1, спр. 8, арк. 11.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, зазначмо, що мешканці міста Станиславова повною мірою відчували на собі всі лихоліття і труднощі періоду Першої світової війни. Так, усіх міщан торкнулися глибока соціально-економічна криза, епідемічні хвороби і жахливе зниження життєвого рівня, яке супроводжує будь-яку війну. Значних пошкоджень через військові дії зазнала архітектура міста. У свою чергу влада, незважаючи на патріотичну підтримку більшості населення міста Австрії, відшукувала і репресувала москвофілів. Одночасно місто протягом усієї війни поставляло для цісарської армії нових призовників.

Натомість російська окупаційна адміністрація боролася з австрійськими шпигунами, з особливою пересторогою ставилася до єврейського населення і піддавала його різноманітним утискам. Значних поневірянь зазнала німецька громада міста, оскільки німецькі колоністи асоціювалися в росіян з ворогом. Росіяни також намагалися протистояти українському національному рухові і дбали про насадження російського православ'я.

Населення Станиславова в умовах війни стикалося з нестачею продуктів харчування і дорогими цінами на них. Продуктова криза вилася як у введення хлібних та цукрових карточок, так і в обмеження у споживанні товарів від картоплі до кави. Через війну містом хвилями поширювалися інфекційні хвороби. Непоодинокими були безчинства з боку військовослужбовців обох ворожих сторін. Промисловість і установи сфери послуг міста зазнали значних збитків, підприємці страждали від реквізиції на користь ворожих сторін, сільськогосподарські ділянки навколо міста через військові укріплення значною мірою перетворилися на пустки.

Однак, незважаючи на військові злигодні, в місті не згортали діяльності ресторани, кінотеатри й інші розважальні заклади. Міська влада здійснювала режим суворої економії продовольства, вела суворий облік продуктових та інших резервів у населення, дбала про забезпечення найбідніших верств суспільства. Одночасно в місті опікувалися безпритульними дітьми, відроджували шкільництво, дбали про медичний захист мешканців від епідемічних захворювань.

Після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. в місті актуалізувалося українське питання, що і призвело до подальшої підтримки населенням утворення Західноукраїнської Народної Республіки в листопаді 1918 р.

ДОДАТКИ

Додаток №1

**Список заручників з числа жителів м. Станиславова
згідно з наказом російського коменданта м. Станиславова
від 8 квітня 1915 р.**

(згідно з даними ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 12., арк. 20, 22, 23, 28, 31, 51)

1. Сендер Дайґер.
2. Ізраїль Фогель.
3. Соломон Бреєр.
4. Пікась Давид.
5. Мойсей-Міхель Сайбальт.
6. Мендель Марков Іонас.
7. Озіяш Міхелев Хаєсь.
8. Озіяш Менделєв Бораль.
9. Герш Берков Горовиць.
10. Макс Леонов Ебнер.
11. Пікась Меєрев Дерман.
12. Лейба Вельфов Лайбіш.
13. Файбіш Пейсахов Рубінштейн.
14. Давид Маркусев Кноль.
15. Бернард Маркусев Турінгейм.
16. Пейсах Мезесев Тау.
17. Піхась Наухимов Епштейн.
18. Едвард Товієв Малер.
19. Арон Товієв Малер.
20. Єміль Безухов Стауберґ.

Додаток №2

Списки висланих з м. Станиславова російською адміністрацією

(згідно з даними ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр. 12, арк. 28, 31, 51)

Вислані в Томську губернію Російської імперії згідно з даними від 26 березня 1915 р.: Давид-Рувинов Фрейдман, Герш-Матусов Гендлер, Гейзер-Вольф Ізраїлів Шарфер, Ізраїль-Давид Ізаков Трон, Йосиф Соломонів Бандлер, Хаскель Зейліков Гас, Отилій Бернардів Бертеш, Голд Іонов Бертень, Яків Іоселев Клецель, Давид-Леон Наухимов Клобель, Оз'яс Нахманов Гольперн, Лейба Абрамов Цвейґ, Майлих Ізаков Фогель, Шулиш Іонасов Зейфельд, Мозес Фейликов Іберман, Адольф Айзиков Розенштрайх, Філіп Самуїлів Шпунт, Маврикій Гаубеншток (були вислані через звинувачення у ворожих діях стосовно до російських військ).

28 березня 1915 р. в Симбірську губернію вислано Гуменюка Олександра Станіславовича.

16 квітня 1915 р. як заручників у Чернігівську губернію вислані Ісак Міхалєв Айгенфельд, Лейба Янкелев Мендель, Натан Абрамов Вітнер, Герман Бенєв Лев.

Склад магістрату Станиславова у 1916 р.

(згідно з даними ДАІФО, ф. 528, оп. 1, спр.43, арк. 38–39)

1) бургомістр Антон Стиґар, 2) заступник Антон Зайончек.

Чиновники: 3) ветеринар і аптекар Антон Банах, 4) контролер Ігнатій Городзевич, 5) старший офіціал, управитель бойні Адам Горецький, 6) канцелярист газового заводу Казимир Двонеанський, 7) офіціал магістрату Ромуальд Хелер, 8) касир Діонізій Якимович, 9) міський лікар Роман Яросевич, 10) головний лікар Станіслав Кубішталь, 11) інженер Стефан Кондрачевич, 12) ветеринарний лікар Франц Ковальський, 13) начальник технічного відділу Адам Левицький, 14) секретар магістрату Максиміліан Левицький, 15) офіціал, інспектор майна Владислав Хендриховський, 16) бухгалтер Петро Масевич, 17) контролер кас Франц Соболевський, 18) інженер Карло Захаріясевич, 19) контролер Стефан Зельманович.

**Відомості про фабрики і заводи, аптеки, лікувальні заклади,
дешеві і безкоштовні їдальні, бібліотеки гімназій
у м. Станиславові станом на січень 1917 р.**

(згідно з даними ДАІФО, ф. 541, оп. 1, спр. 2, арк. 6–132)

4.1. Фабрики і заводи в м. Станиславові

№ з/п	Назва, місцезнах
1	Газовий завод (Хриплинська доро
2	Лісопильний завод Шлакї
3	Спиртоочисний зає (Хриплинська доро
4	Цегляний завод (вул. Новий світ)
5	Дріжджовий завод
6	Газовий завод (вул. Баторія)
7	Електрошниця місцє

15	Пивоварний завод (вул. Седельмаєрів
16	Оцтовий завод (вул. П'ястівська, 1
17	Фабрика з виробн візків (вул. Казими
18	Фабрика паркету (вул. Млинарська,
19	Сукняна парова фа
20	Ткацька ручна фабр (вул. Голуховськог
21	Ковбасна фабрика (вул. Млинарська

4.2. Аптеки, лікувальні заклади, дешеві і безкоштовні їдальні в м. Станиславіві

№ з/п	Назва, місцев
30	Аптека (вул. Сапіж
31	Аптека (вул. Сапіж
32	Аптека (вул. Карпі
33	7-й крайовий шпи Всеросійського зє
34	20-й загін Червон
35	Крамниця Всерос

37	Дешева їдальня Всеросійського сс
38	Харчовий притулок Всеросійського сс
39	Лазня і пральня 4- Будівельного загс
40	Чайна 2-го загону Всеросійського сс
41	Крамниця Коміт Західного фронту, Всеросійського сс Бюро солдатськи для солдатів

4.3. Відомості про бібліотеки гімназій у м. Станіславові

№ з/п	Назва установи
48	Польська держ
49	Реальне держа
50	Станіславівськ державна чоло
51	Станіславівськ
52	Станіславівськ польська чолов восьмикласна і
53	II Станіславівс

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДАіФО, ф. 7, оп. 1, спр. 268, 7 арк.
2. ДАіФО, ф. 7, оп. 1, спр. 269, 8 арк.
3. ДАіФО, ф. 7, оп. 1, спр. 271, 26 арк.
4. ДАіФО, ф. 7, оп. 1, спр. 272, 3 арк.
5. ДАіФО, ф. 27, оп. 1, спр. 1, 40 арк.
6. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 1, 183 арк.
7. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 2, 31 арк.
8. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 4, 76 арк.
9. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 6, 103 арк.
10. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 7, 76 арк.
11. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 9, 20 арк.
12. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 10, 68 арк.
13. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 12, 36 арк.
14. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 13, 25 арк.
15. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 14, 176 арк.
16. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 16, 70 арк.
17. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 21, 42 арк.
18. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 25, 170 арк.
19. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 26, 61 арк.
20. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 31, 40 арк.
21. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 32, 122 арк.
22. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 33, 25 арк.
23. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 35, 353 арк.
24. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 36, 146 арк.
25. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 37, 142 арк.
26. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 38, 193 арк.
27. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 39, 105 арк.
28. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 40, 139 арк.
29. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 41, 130 арк.
30. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 42, 24 арк.
31. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 43, 199 арк.
32. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 44, 29 арк.
33. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 45, 50 арк.
34. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 46, 9 арк.
35. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 47, 27 арк.
36. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 48, 20 арк.
37. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 49, 9 арк.
38. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 50, 72 арк.
39. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 51, 136 арк.
40. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 52, 40 арк.
41. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 54, 350 арк.
42. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 55, 299 арк.
43. ДАіФО, ф. 528, оп. 1, спр. 58, 340 арк.
44. ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 2, 135 арк.
45. ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 3, 201 арк.
46. ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 5, 291 арк.
47. ДАіФО, ф. 541, оп. 1, спр. 7, 38 арк.
48. ДАіФО, ф. 595, оп. 1, спр. 7, 68 арк.
49. ДАіФО, ф. 636, оп. 1, спр. 4, 30 арк.
50. ДАіФО, ф. 636, оп. 1, спр. 5, 60 арк.
51. ДАіФО, ф. 636, оп. 1, спр. 6, 57 арк.
52. ДАіФО, ф. 636, оп. 1, спр. 7, 25 арк.
53. ДАіФО, ф. 636, оп. 1, спр. 8, 46 арк.
54. ДАіФО, ф. Р-909, оп. 1, спр. 1186, 39 арк.
55. Адамович С. В. Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914 – 1917 рр.) / С. В. Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2005. – Вип. ІХ. – С. 23–27.
56. Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) / С. Адамович // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – Ч. 18–19. – С. 43–54.

57. Адамович С., Реєнт О. Уроки Першої світової війни (1914–1918) / С. Адамович, О. Реєнт // Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська): монографія / Кер. авт. колективу, гол. ред. В. Великочий. – Івано-Франківськ – Львів – Київ: Манускрипт-Львів, 2012. – С. 46–57.
58. Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 494 с.
59. Арсенич П., Вівчар Б. У цих стінах витає дух українства / П. Арсенич, Б. Вівчар // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010 – 9 вересня. – С. 13.
60. Арсенич П. Шлях крізь ХХ століття / П. Арсенич // Комсомольський прапор. – Івано-Франківськ, 1987. – 23 травня.
61. Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / Каміль Баранський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009 – 104 с. – (Серія «Моє місто» №20).
62. Бойчук Д. Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станіславові / Д. Бойчук // Альманах Станіславської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 425–439.
63. Бондарев І., Арсенич П. Як я брав Станіславів / І. Бондарев, П. Арсенич // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 січня. – С. 20.
64. Бондарев І. Батальний живопис Станіславова / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 квітня. – С. 20.
65. Бондарев І. Війна та школа / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 24 травня. – С. 20.
66. Бондарев І., Гречаник О. Привіт зі Станіславова. Історичний путівник / І. Бондарев, О. Гречаник. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2012. – 64 с.
67. Бондарев І. Монастир в українському стилі / І. Бондарев // Репортер. – 2011. – 6 січня. – С. 15.
68. Бондарев І. Останній імператор / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 12 квітня. – С. 24.
69. Бондарев І. Різанина по-чеченськи / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 15 грудня. – С. 24.
70. Бондарев І. Руїна. Перша світова війна не пожаліла Станіславова / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 13 серпня. – С. 20.
71. Бондарев І. Станіславівські пожежі / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 7 липня. – С. 20.
72. Бондарев І. Тут був Вася або відомі гості Першої світової / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 16 червня. – С. 20.
73. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 122 с. – (Серія «Моє місто» №2).
74. Бондарев І. Чорний барон у Станіславові. Як Врангель і польські улани врятували місто від російських солдат / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С. 16.
75. Врангель П.Н. Записки // <http://militera.lib.ru/memo/russian/wrangel1/index.html>. Сайт відвідано 23 липня 2011 р.
76. Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – 136 с.
77. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
78. Зайончковский А. М. Первая мировая война — СПб.: Полигон, 2002. – 878 с. // <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/14.html>. Сайт відвідано 22 липня 2011 р.
79. Зубаль С. Село Пасічна – його топографія, історія і побут / С. Зубаль // Альманах Станіславської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 717–723.
80. Ісаїв П. Історія міста Станіславова / П. Ісаїв // Альманах Станіславської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 32–102.
81. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / О. О. Чернов (голова редакції). – К.: Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. – 640 с.
82. Каменецький Ю., Левицький О., Мацьків Т. Історія Української державної гімназії в Станіславові / Ю. Каменецький, О. Левицький, Т. Мацьків // Альманах Станіславської землі: Зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 261–301.
83. Клапчук В. Руїнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан Центрального Передкарпаття / В. Клапчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 18. – Львів, 2009. – С. 131–139.
84. Клопова М. Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (Клопановке вопроса) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – №3. – С. 36–47.
85. Кукурудза А. Турецькі війська в Галичині під час Першої світової війни / Андрій Кукурудза // Україна, Галичина, Гуцульщина: історія, політика, культура. Збірник статей та повідомлень наукової

- конференції з міжнародною участю «Гуцульщина як історико-культурний феномен» / Упорядкування і загальна наукова редакція Івана Монолатія. – Коломия: Вік, 2009. – С. 84–89.
86. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005 – С. 19.
87. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // О. Мазур, І. Патер. – Львів. Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 304–324.
88. Макар В. Мій Станиславів / Володимир Макар – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 75 с. – (Серія «Мое місто» №14).
89. Моряк-Протопопова Х. Діяльність Галицького намісництва під час Першої світової війни / Х. Моряк-Протопопова // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 96–99.
90. Навроцька-Лунева І. Харитативна акція жіноцтва у Станиславіві під час Першої світової війни / І. Навроцька-Лунева // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 473–475.
91. Назустріч мрії. – Ужгород: Карпати, 1978. – 224 с.
92. Опрышко О. Л. Кавказская конная дивизия. 1914–1917. Возвращение из небытия / О. Л. Опрышко // http://apsnyteka.narod2.ru/o/kavkazskaya_konnaya_diviziya_1914-1917_vozvrashchenie_iz_nebitiya/chast_pervaya/index.html. Перегляд 18.05.2012 р.
93. Первая мировая война 1914–1818 http://www.world-history.ru/events_about/867/2057.html Сайт відвідано 22 липня 2011 р.
94. Пласт у Станиславова та Івано-Франківську / Упоряд. А. Чемеринський, В. Іваночко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 224 с. – (Серія «Мое місто» №24).
95. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В. Полек. – Львів: Світло і тінь, 1994. – 89 с.
96. Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр. // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 194.
97. Проців О. Як гартувалися мисливці / О. Проців // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2012. – 2 серпня. – С. 19.
98. Сабол С. ЧСВВ. Укрита фіялка – сестра Василя Глібовицька. ЧСВВ. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1992. – 222 с.
99. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станиславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянко / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. – 272 с.
100. Серафимович А. С. Собрание сочинений в четырех томах / А. С. Серафимович. – М.: Изд-во «Правда», 1987. – Т. 3. – 512 с.
101. Слюсарчук С. Міщанські товариства у Станиславові / С. Слюсарчук // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 464–467.
102. Ставничий І. Від повитогого міста до столиці ЗУНР Станиславові у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 118–141.
103. Ставничий І. З театрального життя у Станиславові / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 574–576.
104. Ставничий І. Станиславівська «Просвіта» 1918 року / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі: Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк – Торонто, Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 395–397.
105. Станиславівські ратуші / Упоряд. І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. – 144 с. – (Серія «Мое місто» №33).
106. Струмінський М. Історія міста Станіслава / Мартин Струмінський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 56 с. – (Серія «Мое місто» №8).
107. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – (Серія «Мое місто» №9).
108. Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1917–1922 (Петербург – Галиция – Персия – Саратов – Киев – Петербург – Днепр – Петербург – Берлин) / Шкловский В. Б. // <http://lib.rus.ec/b/224112/read>. Перегляд 16.08.12 р.
109. Шпільчак В., Соколовський З., Головатий М. Станиславів–Івано-Франківськ: місто давнє і сучаснє / В. Шпільчак, З. Соколовський, М. Головатий. – Львів: Світ, 2011. – 296 с.
110. Штрайт Л. Станіславські синагоги / Л. Штрайт. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 112 с. – (Серія «Мое місто» №27).

ПРО АВТОРА

Адамович Сергій Васильович

Народився 4 жовтня 1976 року в смт. Рожнятові Івано-Франківської області. В 1999-му з відзнакою закінчив історичний факультет Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника за спеціальністю «Історія» із присвоєнням кваліфікації «історик, викладач». Після закінчення вишу навчався в аспірантурі Прикарпатського національного університету. 2001 р. його прийняли на посаду старшого викладача Прикарпатської філії Національної академії внутрішніх справ України. У 2003-му захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «Історія України» на тему «Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.)». Від 2005 року і до сьогодні працює доцентом кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. 2007-го отримав вчене звання доцента. У 2010 р. його обрали депутатом Івано-Франківської обласної ради. 2011-го захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України». Є автором понад 110-ти наукових праць, зокрема чотирьох одноосібних монографій.

ЗМІСТ

<i>І. Монолатій. Кінець «прекрасного» Станиславова: між легендами і правдою</i>	<i>3</i>
Розділ 1 Політика австро-угорської влади в місті на початку Великої війни і перша російська окупація Станиславова ..	5
Розділ 2 Відновлення австрійського урядування і повернення російських окупаційних військ	31
Розділ 3 Суспільно-політичне та соціально-економічне життя м. Станиславова й актуалізація українського питання в умовах революційних подій 1917–1918 рр.	59
Висновки	71
Додатки	72
Список використаних джерел та літератури	76

Сергій Адамович

**Станиславів у часи лихоліть Великої війни
(1914–1918 рр.)**

За редакції *Ярослава Довгана*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 12.11.2012 р. Формат 60x42/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Pragmatica». Умовн. друк. арк. 5,6.

Видавництво «Лілея-НВ»

А/С 250

вул. Незалежності, 18/2
м. Івано-Франківськ, 76018
Тел.: (0342) 54-08-25

Свідоцтво ІФ № 8 від 28.12.2000 р.